

Szilágyi Ákos

Az 1917-es Nagy Orosz Forradalom

Archaikus népi „szmuta” és modern forradalom¹

*„Te a forradalomról beszélj,
fiacskám, a forradalomról – mondja
a pópácska. – A néplázadásról!”²*

*„Így szóltam: – Egész
forradalmunk ösztönös, akár a
farkas.”³*

Borisz Pilnyak

„Nagy Októberi Szocialista Forradalom” – nem az 1917-es orosz forradalom, hanem a sztálini szovjet állam évről-évre kötelezően megünnepeelt *mitikus születésnapjának* a neve volt ez. Korántsem ártatlan, hanem súlyos ideológiai terhekkal megrakott névalak: a sztálini szovjet állam apologetikusan historizáló eredetmítoszáinak és önlegitimációjának ideologikus alakzata. Nemcsak arra

---

¹ A tanulmány a *Se nem nagy, se nem októberi?* című történelemtanári konferencián elhangzott megnyitó előadás írásos változata.

² Az orosz eredetiben: „Pro narodnij bunt!” A „bunt” néplázadásként és népharagként is fordítható. (Borisz Pilnyak: *Golij god*. In *Uő Szobranijija szocsinyenyij*. Tom pervij, Terra–Knyizsnij Klub, Moszkva, 2003. 77.l.)

³ Az orosz eredeti: „Ja szkazel: Vszja nasa revoljucija sztyihijna, kak volk.” (Borisz Pilnyak: *Masini i volki*. In *Uő Szobranijija szocsinyenyij*. Tom vtoroj. Terra–Knyizsnij Klub, Moszkva, 2003. 108.l.)

szolgált, hogy a „szocialistának” nevezett „októberi fordulatban” [oktyabrszkij perevorot], a bolsevik hatalomátvételben eltűnjön a forradalom kezdete – 1917 rövidéletű liberális polgári *februárja* –, az orosz forradalom politikai sokfélesége, társadalmi sokszólamúsága (katonaforradalom, munkásforradalom, parasztforradalom, polgári forradalom stb.), és egész ellentmondásosan, zűrzavarosan és véresen kavargó valósága, hanem – és talán mindenekelőtt – arra, hogy a bolsevik hatalomátvétel – a Lenin és Trockij szervezte októberi fegyveres felkelés – tűnjön el a dicsfényt sugárzó névalak grandiózus homlokzata mögött. Az elvalótlanított, kiüresített, ünnepi dekorációként, ideológiai csomagolópapírként használt „forradalom” a sztálini állam forradalmi leszármazását tanúsító hivatalos pecsétté, az állam titulusává, kitüntető címévé, birodalmi kebelén fityegő rendjelle dermedt.

Sztálin személyi diktatúrájának kiépülése a következő mitikus formula felállításával vette kezdetét mindjárt Lenin halála után: „Sztálin – Lenin ma” (ez = az), hiszen a karizmatikus vezéri uralmat nem lehet megörökölni. A karizmatikus vezér helyére lépni annyi, mint azonossá válni vele. A vezér-jelöltek közül egyedül Sztálin *bizonyult* Leninnek. Csakhogy ennek elhitésehez a varázslatot a történeti múltra is ki kellett terjeszteni, ami a képlet egyszerű megfordítását jelentette: „Lenin – Sztálin tegnap”. Mindaz, ami ebből a képletből kitüremkedett vagy ellentmondott neki – személyek, döntések, események – törlésre vagy átkeretezésre volt ítélve, jószerével az *októberi forradalom* összes meghatározó szereplője, minden eseménye. Így

született meg az a különös, kettős nevet viselő sziámi ikerpár – *Lenin-Sztálin* –, amelyik a forradalmat akarta, csinálta és győzelemre vitte. Legalábbis a sztálini korszak „kis vörös könyve”, a történelemből politikai mitológiát csináló *Kratkij kursz* szerint.

Az 1917-es orosz forradalomból nemcsak a főváros polgári *liberális forradalma* (a februári), nemcsak a *parasztforradalom* (az „obscsina-forradalom”⁴), hanem a *munkásforradalom* (a szovjetek), a *katona- és matrózforradalom* is eltűnt, ahogy eltűntek a baloldali eszerek, az anarchisták, főképpen pedig az elnevezésben hivatkozott „októberi fordulatot” – a fegyveres felkelést – ténylegesen megszervező és végrehajtó Lenin és Trockij, illetve a felkelés szinte teljes vezérkara. Ismeretes, hogy 1940-ben, a Mexikóban élő Trockij megöletése után a bolsevik párt 1917-es Központi Bizottságából egyedül Sztálin volt már csak életben. A totális személyi diktatúra kiépítésének útjában álló utolsó akadályt – a párton belüli tényleges és potenciális ellenzékét – előbb a hatalomból távolította el, aztán az élők sorából is. A „nagy terror” éveiben – 1937-1938-ban – Sztálin nemcsak az októberi forradalom egykori vezérkarát likvidáltatta, hanem szinte a forradalom egész első nemzedéket – *közel hétszáz ezer embert* –, azt a nemzedéket, amely életét a forradalomra tette fel,

---

⁴ Lásd erről bővebben: *Obscsinnaja revoljucija: Povolzsszkij szcenarij*. In D.I. Ljuksin: *Vtoraja russzkaja szmuta: kresztjanszkoje izmerenyie*. AIRO-XXI. 2006. 85-131.l.; Danyilova L.V., Danyilov V. P.: *Kresztjanszkaja mentalnoszty i obscsina*. In *Mentalitet i agrarnoje razvityije Rosszii (XIX-XX vv.)*. Moszkva, ROSZSZPEN, 1996. 22-39.l.

megvívta a polgárháborút, és négy év (1917-1921) *szmuta*⁵ (interregnum, zűrzavar, törvény nélküliség, erőszak) után, a modern műszóval káoszokráciaként (*chaosocracy*) jellemezhető Oroszországban rövid időre (1921-1929) egyfajta – a bolsevik párt politikai egyeduralmán és piacgazdaságon alapuló – rendet, konszolidált társadalmi viszonyokat teremtett. Persze, fölvetődik a kérdés: nem a forradalom „falta-e fel” – az ismert menetrend szerint – ezúttal is gyermekeit, akik a hatalom megszerzése és megtartása érdekében az általános zűrzavarban maguk sem riadtak vissza semmiféle erőszaktól? Nem a *korlátlan forradalmi erőszak* vetette-e meg az alapját (vagy legalábbis szolgált igazolásául) az 1929 után fokozatosan *korlátlaná váló állami erőszaknak*, a forradalmi terror az állami terrornak, a hadikommunizmus ellen fellázadt parasztság ellen indított háború (1918-1922) a „kuláktalanításnak” és a parasztság elleni állami terrornak (1929-1933), nem az 1917-1922 közötti „forradalmi ítélőszékek” bíraskodása – a „forradalmi lelkiismeret” alapján zajló ítélkezés – a sztálini kirakatpereknek és a rendőrállami rémuralomnak?

---

⁵ Az 1917-es forradalom/forradalmak és polgárháború, parasztháború *szmutaként* – a hatalmi interregnumokban kirobbanó permanens és tömeges erőszakként, zűrzavarként – értelmezéséhez lásd: *Narod i vlaszty v rosszijszkoi szmute*. Szbornyik naucsnih sztatyjej ucsasztnyikov Mezsduarodnogo kruglogo sztola »Narod i vlaszty v rosszijszkoi szmute«. Szerk.: P.P. Marcsenyja, Sz.Ju.Razina. Moszkva, Izd. BBA im. prof. Ny.J.Zukovszkogo i Ju.A. Gagarina, 2010.; Lásd még: Vlagyimir Buldakov: *Krasznaja szmuta – priroda i poszledsztvija revoljucionnogo nasztilija*. ROSZSZPEN 2010.; Vagyim Tyelicin: „*Beszszmizlennij i beszposcsadnij*”? *Fenomen kresztjanszkogo buntarsztva 1907-1921 godov*. RGGU, 2002.; D.I. Ljuksin: *Vtoraja russzkaja szmuta: kresztjanszkoje izmerenyie*. AIRO-XXI. 2006.

„Nagy”, „Orosz”, „Forradalom”

1917-es Nagy Orosz Forradalomról abban a leíró, mindazonáltal történelmi értelemben beszélek, ahogyan *1789-es Nagy Francia Forradalomról* beszélünk, nem a forradalom egyik vagy másik szakaszához, fordulatához, hónapjához, hanem *kezdetének évszámához* kötve elnevezését, nyitva hagyva mind időbeli lezárulásának, mind jellegének kérdését. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne, sőt, ne kellene rákérdezni e korántsem sterilen értékmentes, de mindenesetre a hatalmi legitimációra alkalmatlan megnevezésnek az összes alkotóelemére – „Nagy”, „Orosz”, „Forradalom”, – mint ahogy rá is kérdeztek és kérdeznek mindmáig, akik *1917-et* értelmezték vagy értelmezik, azaz François Furet szép szavával – *penser la révolution* – megkísérelték elgondolni az orosz forradalmat, létrehozni az orosz forradalom *történetileg igaz* konceptusát.

Nevet adni egy eseménynek annyi, mint különválasztani, kiemelni az események forgatagából és ezáltal jelentéssel, értelemmel ruházni fel, és ezáltal létrehozni fogalmát. Vannak azonban *rendkívüli események*, amelyek maguk emelkednek vagy szakadnak ki a szüntelenül hullámzó történelmi események folyamából, mintegy maguk választják magukat külön azzal, hogy *meztörnek, megszakítják, felborítják* a történelmi események *normális* menetét, mintha csak kiugranának a folyamatból, hogy velük kezdődjön újra a történelem: új ég, új föld, új időszámítás. A modern történelemben ilyen – minden folyamatosságot meztörő, minden normalitást, szabályszerűséget felrúgó, bizonyos

értelemben *történelemellenes*, és mind lefolyásuk módjában, mind következményeikben katasztrófális – esemény vagy eseménysor a forradalom. A forradalmat leggyakrabban az *ugrás* metaforájával jellemzik. A forradalom gondolatjelet húz múlt és jövő közé, de ez a gondolatjel vagy szünetjel – a jelennélküliség, a törvénytörés, a rendkívüli állapot – nem tarthat örökké, a jelen folyamatossága előbb-utóbb helyreáll, az ugrást – bármilyen nagy és rettenetes volt is – magába nyeli a történelem folyamata, a mindennapiság, maga is történelemmé válik. Ha az ugrás – a szakítás, a rombolás, a tagadás – elég nagy, ha nem maroknyi megszállott akarata indította be, hanem a történelmi folyamatot eltorlaszoló, az átalakulás útjában álló hatalmi rendszer, és éppen ezért az ugrás sikeres, vagyis a forradalom abba hal bele, hogy győzött, és nem abba, hogy leverték és megtorolták, akkor kijár neki a „nagy” jelző. Egy forradalom azonban még ebben az esetben is csak abban az értelemben lehet „nagy”, ahogy Franz Kafka jellemezte egykor a „nagy embert”: amikor meghal valaki – írta –, akkor „láthatóvá válik, vajon neki ártottak-e inkább a kortársak, vagy ő ártott inkább a kortársaknak; *az utóbbi esetben nagy ember volt az illető.*”⁶ Ebben az értelemben feltétlenül igaz, hogy az 1917-es orosz forradalom nagy volt, nagyon nagy.

Az oroszban eleve két szó jelöli „nagy”-ot – *bolsoj* és *velikij* –, előbbi a pusztán mennyiségi, méretbeli, kiterjedésbeli nagyságra, utóbbi a minőségi, a történelmi horderejű nagyságára utal, valamely nagyszabású történelmi

---

⁶ Franz Kafka: *Az én cellám – az én váram*. Európa Könyvkiadó, 1989. 82.1.

esemény elborzasztó nagyszerűségére, rendkívüliségére, emberfölöttiségére, amely már-már természeti, vagy természetfölötti erők mozgását idézi. Ebben az értelemben nevezte „velikaja reforma”-nak az apologetikus sajtó és a hivatalos cári történetírás az 1861-es jobbágyfelszabadítást, vagy „velikij perelom”-nak a sztálini párttörténet az 1929-es szovjet „nagy ugrás”-t. Ebben az értelemben volt az 1789-es francia forradalom jelzője is a „velikaja” (és nem „bolsaja”), és az első világháborút is úgy különböztették meg minden addigi háborútól, mint a „nagy háborút” („velikaja vojna”). De már a sztálini nagy terror korszakát a történetírás nem „velikij terror”-nak, hanem „bolsoj terror”-nak nevezi, hiszen az állami tömegterror milliókat megfélemlítő és százezreket elemésztő véres borzadályában a zsarnoki tébolyon, a magánönkényen kívül *más* – történelmi szükségesség, társadalmi érdek stb. – nem játszott semmiféle szerepet.

A magyarban – ahogy a legtöbb nyelvben – nincs két szó a „nagy”-ra, így a jelző eltérő értékelő tartalmát is nehezebb kifejezésre juttatni. Ugyanakkor könnyebb kifejezni azt, hogy mindkét *történelmi* nagyságban van valami félelmetes, valami embertelen vagy emberfölötti, valami bálványszerű: annak a történelemnek a rettentő nagysága ez, amely semmibe veszi az egyes embert, az egyes életeket, átgázol családokon és népeken, és leöltek koponyájából issza a nektárt.

A „nagy” az 1917-es orosz forradalom jelzőjeként e kettős színben csillog. Egyfelől jelenti egy – kifutásában és következményeiben – az egész világot megrázkódtató és

megváltoztató történelmi esemény nagyságát. Másfelől a forradalmi robbanás természeti kataklizmákat idéző, elementáris erejére, mértéktelenségére, felfoghatatlanságára utal. A váratlanul megnyíló feneketlen szakadék, a káosz, a Nagy Válság félelmetességében is lenyűgöző nagysága ez. Azok a kortárs orosz értelmiségiek – írók, filozófusok, művészek –, akik nem annyira csinálták, mint inkább – szorongva, lelkesen, rémülettel, csodálattal – *szemlélték* a forradalmat, *erre* a „nagyságra” igyekeztek megfelelő kifejezést találni, amikor „katasztrófának”, „káosznak”, vagy eszkatologikus evangéliumi fogalmakkal operálva „Apokalipszisnek” és „Színeváltozásnak”, vagy legalábbis a „Színeváltozás kezdetének” nevezték.⁷

Ahol egy esemény az ész és a morál bevett *modern* kategóriáiban értékelhetetlen és átélhetetlen, ott – vallási kategóriák híján – előtérbe kerül esztétikai értékelése és átélésmódja, ami a *fenségesnek* felel meg. Kant a fenségest *negatív tetszésként* határozta meg, amely akkor lép fel, ha „az érzelmet a tárgy nemcsak *vonzza*, de váltakozva mindig újra *taszítja* is – a fenséges láttán érzett *gyönyör nem annyira pozitív tetszést*, mint inkább *csodálatot* vagy *tiszteletet* tartalmaz, megérdemli, hogy *negatív tetszésnek* nevezzük.

---

⁷ Igen – írta R.V. Ivanov-Razumnyik, a baloldali eszerekkel rokonszenvező „szkíták” [szkifi] mozgalom vezéregyénisége –, mi csakugyan arra törekedtünk, hogy ne engedjük kihunyni nemzedékünkben az örök Forradalom szikráját, *annak az utolsó spirituális [duhovnij] Forradalomnak a szikráját, amely az egyetlen út az áhított Színeváltozáshoz* [Preobrazsenyje].” Idézi: V. Sz. Fjodorov: *Iz isztorii Petrogradszkoj Volfili 1919–1924 godov*. In Vecse, Szankt-Petyerburgszkij Goszudarsztvennij Universzitet, 1999. 12-14. szám (Kiemelés – Sz.Á.)

(...) A fenséges érzése tehát *a nem-tetszés érzése*, amely – az esztétikai nagyságbecslésben – abból fakad, hogy a képzelőerőnek az ész által történő becslése *elégtelen*".⁸ Ebben az értelemben beszélhetünk „nagyságról” a 20. század két katasztrofális *alapító eseménye* – az Első Világháború és a belőle mint világválságból kifejlődő, lefolyásában, hatásában, következményeiben ugyancsak az egész világot megrázkódtató 1917-es Orosz Forradalom kapcsán. A modern történelemnek e két, huszadik századi – természetesen nem a semmiből előpattant –, egymással mélyen összefüggő katasztrofális – és újabb és újabb katasztrófákat indukáló – világtörténelmi fejleménye előtt csődöt mond a történelmi ész és a morális ítélőképesség. Semmiféle ésszerűségből nem következnek, semmiféle ésszerűséget nem alapoznak meg, és túl vannak jó és rossz határán. Csak esztétikai vagy vallási kategóriákban és szemléleti formákban foghatók fel *igazi mivoltuk* szerint (a katasztrófa racionalizálása és átmoralizálása épp azt teszi lehetetlenné, hogy felfogjuk a 20. század történelmi alapkarakterének ezt a katasztrofális jellegét). Úgy kell írni róluk – mint Paszternak tanácsolta kortársainak – „hogy elálljon tőle az ember szívverése, és égnek álljon a haja”⁹. A világháború és az orosz forradalom (világforradalom) indítja el a 20. század katasztrofális történéseinek azt a sorát, melyeknek jellegadó vonásuk a *felfoghatatlanság*, hogy nem lehet *történeti eseményekként* az ész és az erkölcs

---

⁸ Kant: *A fenséges analitikája*. In *Az ítéleterő kritikája*. Akadémia, 1979. I. rész. 1. szakasz, 211.1.

⁹ Borisz Paszternak: *Emberek és helyzetek*, In: *Én*. Gondolat, 1968. 91.1.

kategóriáiban elgondolni és megítélni őket: füstölgő kráterek, becsapódások, robbanások, fekete lyukak maradnak. Ami lehetséges: e történelmi katasztrófák vallási és esztétikai elképzelése és átélése – a negatív tetszés, a lenyűgözöttséggel és megrendültséggel elegy borzadály –, ahogy arról *Faust*-jában Goethe beszél: „Legjobb osztályrészünk a borzadály, /A meghatottak / benne érzik csak át a Legnagyobbat”¹⁰. A történelem felkorbácsolt óceánjának látványa ez, a megnyíló Szakadék – a káosz, a rend éjszakája, az értelemvesztés – látványa, a katasztrófa eszméjébe ágyazandó Haladás romhalmazának látványa. Így tárul elénk ma – száz év távlatából – az 1917-es Nagy Orosz Forradalom látványa is – katasztrófaszerű kirobbanásának, történeti lefolyásának és kifejlésének teljességében. A katasztrófa fenséges, a borzadályt a magasztossal egyesítő nagyságát kevesen élték át mélyebben és fejezték ki pontosabban az orosz költők közül, mint Alekszandr Blok, aki 1918 januárjában megfogalmazott *Értelmiség és forradalom* című írásában arról beszél, hogy „*Mi, oroszok, olyan korszakot élünk, olyan nagyot, amilyenhez hasonló kevés van*”, és aztán így jellemzi ezt a „nagy korszakot”: „*Mindent átalakítani. Úgy rendezni a dolgokat, hogy minden újjászülessen; hogy hazug, szennyes, tespedt, csúnya életünket igazságos, tiszta, vidám és gyönyörű élet váltsa föl. Az ilyen szándékok, ezek az emberi lélekben, a nép lelkében régtől fogva lappangó szándékok szabadulnak ki börtönükből, szakítják át a gátakat, partok*

---

¹⁰ J. W. Goethe: Faust. Második rész (Kálnoky László fordítása). Az idézett sorok a német eredetiben így hangzanak: „*Das Schaudern ist der Menschheit bestes Teil. // Wie auch die Welt ihm das Gefühl verteuere, // Ergriffen fühlt er tief das Ungeheure.*”

akadályain törnek át, viharzó áradatként zúdulnak tova, ez a forradalom. A kisebb, a mérsékeltebb, az alacsonyabb – a lázadás, a zavargás, a zendülés. De ennek neve forradalom. Rokon a természettel, jaj annak, aki azt gondolja, hogy a forradalomtól csak ábrándjai teljesülését kapja, bármilyen szárnyalóak és nemesek is azok az ábrándok. A forradalom mint a fürgeteg, mint a hóvihár – mindig újat és váratlant hoz magával; sokakat kegyetlenül becsap; örvényében könnyen elveszejt a reá méltót; gyakran sértetlenül veti partra a méltatlanokat; de ezek csak kísérőjelenségei, ez nem változtat sem folyásának fő irányán, sem áradatának félelmetes, fülsiketítő zúgásán. Ez a zúgás folyton-folyvást a nagyot hirdeti.”¹¹

A kortársak egy része – Alekszandr Bloktól Szergej Jeszenyinig, Vlagyimir Majakovszkijtól Borisz Paszternakig, Jevgenyij Zamjatyintól Borisz Pilnyakig, Andrej Platonovtól Iszaak Babelig – politikai beállítottságtól, világnézettől függetlenül, de habitustól, karaktertől függően éppen ilyen rettenetesen – lenyűgözően és ijesztően – nagynak látta és írta le az 1917-es forradalmat, míg más részük – ugyancsak politikai beállítottságtól függetlenül, de habitustól, karaktertől függően – a normalitás, a kultúra, a rendezett polgári életvilág megsemmisülését, regressziót, barbárságot, a zoológia győzelmét látta benne – Bunyintól Gorkijig, Remizovtól Bulgakovig, Pitirim Szorokintól Vaszilij Rozanovig, Alekszej Remizovig és Mihail Prisvinig. Mi,

---

¹¹ Alekszandr Blok: *Értelmiség és forradalom* In: *Élmények és gondolatok*. Európa, 1967.22.1.

akik már nem vagyunk kortársai az orosz forradalomnak, negyedszázaddal a nagy forradalomból keletkezett szovjet állam – a „nagy Szovjetunió” – széthullása után mást sem érzékelünk, mint ezt a fajta rettenetes történelmi nagyságot, újra meg újra elborzadva, elhűlve *e rettenetesen nagy* forradalom valóságán.

Egy elnevezésnek természetesen nem csupán egyetlen eleme – „nagyság” –, hanem minden eleme kérdéses. Ha – a fenti értelemben – nagy volt is, vajon *orosz* volt-e és – nem utolsó sorban – *forradalom* volt-e az 1917-es társadalmi és történelmi robbanás? Az elmúlt száz évben számtalanszor, egészen különböző ideológiai alapokon vitatták már el 1917-től, hogy „orosz” lett volna (volt már „német aknamunka”, „nyugati import”, „szabadkőműves összeesküvés”, a birodalom idegenjeinek – letteknek, lengyeleknek, zsidóknak, kaukázusiaknak, kínaiaknak és hadifoglyoknak, köztük nagyszámú magyarnak – az inváziója, ahogy az 1917-es nagy válságot *Vörös kerék* [Krasznoje koleszo] című több ezer oldalas tetralógiájában megörökítő Alekszandr Szolzsenyicin fakadt ki méltatlankodva egyik esszéjében¹²), és elvitatták azt is,

---

¹² „Persze – írja Szolzsenyicin –, orosz talajon győzve mint mozgalom, hogyne vonzotta volna magához az orosz erőket, hogyne tett volna szert orosz vonásokra! *De azért jussanak csak eszünkbe a forradalom nemzetközi erői! Talán a forradalom első éveiben nem olyan vonásai voltak-e a forradalomnak, mint egy külföldi lerohanásnak? Amikor előfordult, hogy egy települést megsemmisítő rekviráló vagy büntetőosztagban szinte senki nem beszélt oroszul, viszont finnek és osztrákok voltak közöttük? Amikor a Cseka apparátusában csak úgy nyüzsögtek a lettek, lengyelek, zsidók, magyarok, kínaiak? Amikor a bolsevik hatalom a polgárháború, kritikus periódusaiban éppen a külföldi — különösen a lett — szuronyok révén tudta a maga javára*

– főleg az események ellentétes oldalakon álló szereplői, de történészek is –, hogy *forradalom* lett volna: volt ellenforradalom, palotaforradalom, puccs, államcsíny, külföldi összeesküvés, csőcseléklázadás, parasztzendülés, „vörös káosz” [krasznaja szmuta], nagy orosz pogrom, „korunk apokalipszise”, és még sok minden más¹³, attól is függően, hogy az egész forradalmat – a forradalmat mint olyat –, vagy annak valamelyik részét utasították el, rekesztették ki a forradalom általuk koncipiált fogalmából.

---

billenteni a mérleget?” (Iz-pod glib, Ymca-press, Párizs, 1974.135. old.) Ehhez fűzi hozzá Grigorij Pomeranc vallásfilozófus *Álom az igazságos megtorlásról* című esszéjében a következőt: „A lettek, zsidók, lengyelek nem külföldiek, hanem »más nemzetiségűek«[inonarodci] (vagy, amint ma mondják, »nemzeti kisebbségek«) voltak. Külföldinek nevezve őket, Alekszandr Iszajevics egy csapásra intervencióvá és agresszióvá változtatja azt, ami honpolgárok részvétele volt a saját tulajdon forradalmunkban. (...) A lettek, lengyelek és zsidók szerepe az orosz forradalomban jelentékeny volt (ugyanúgy, mint a grúzoké és örményeké, én inkább őket említeném, mint a magyarokat és kínaiakat). Azonban azok, akik részt vettek a szovjethatalom megteremtésében, a Gulagra kerültek, vagy egyenest a túlvilágra. Oroszok és nem oroszok — valamennyien egyforma dögcédulával fekszenek a földben. Az ember azt hinné, hogy a holtaknak nincs miért szégyenkezniük. Hát van!” (In Tovább...Tovább...Tovább! 1953-1988, Szabad Tér Kiadó, 1988 (Szerk. Szilágyi Ákos) 141-142.l. „Az orosz forradalom az idegenek műve” narratívának mai „feketeszázas” változatát lásd: Valerij Sambajev: *Nasesztvije csuzsih. Pocsemu k vlasztyi prihodjat vragi*. [Idegenek inváziója. Miért kerülnek hatalomra az ellenségeink?] Algoritm, Moszkva, 2013.

¹³A tengernyi szakirodalomból lásd ehhez: I.V. Sztarodubceva, V. A. Mau: *Velikije revoljucii. Ot Kromvelja do Putyina*. Izd. Vagriusz, Moszkva, 2004.

A „nagy és vértelen”

„A világ egyetlen forradalma sem volt olyan rövid és annyira vértelen, mint az Orosz Forradalom”¹⁴. Ez a mondat 1917 márciusában, pár héttel a februári forradalom győzelme után hangzott el az Orosz Pravoszláv Egyház helyi zsinatának [Pomesztnij szobor] egyik felszólalásában. Nem az orosz nemzeti büszkeség naiv túlzása volt ez a megfogalmazás, hanem a cári monarchia megdöntése után felállt – a cári birodalom összeroppant kérge alól előbújt fegyveres katonai és paraszttömeg lassan kibontakozó lázadására vak – Ideiglenes Kormány hivatalos forradalom-értelmezése, amelytől visszhangzott az egész korabeli liberális demokrata orosz sajtó: „Velikaja i beszkrovnaja”, azaz „Nagy és Vértelen”.

Ha a februári liberális forradalmi elitnek sikerült volna a lehetetlen, hogy ezen a ponton – a kezdőponton – megállítsa a minden határon túlmenő, minden társadalmi féktől, morális gáttól, szociális kötöttségtől megszabadult spontán tömegmozgást, mintegy befagyassza az osztársadalmi káoszt, akkor az 1917-es orosz forradalom méltán a világ nyolcadik csodájaként vonult volna a történelemkönyvekbe, és hazájában még ma is kalaplengetve, az 1917-es Nagy és Vértelen Orosz Forradalomként ünnepelnék. De 1917-ben is csupán pár hétig tartott a februári forradalomnak ez a diadalittas önünneplése és már

---

¹⁴ Idézi R. Loginov: «Великая и бескровная». www.monarchist.info/newspaper/article/100/4540 Az 1917-es év eseményeinek krónikáját korabeli feljegyzések, emlékiratok, naplók alapján lásd: *Oktyabr. Isztorija odnoj revoljucii*. Common place, 2017.

akkor sem volt egészen igaz. Alekszandr Blok 1918 elején már az egyre féktelenebb, egyre démonikusabb vágta ismeretében utal vissza a kezdetnek erre a naiv ártatlanságára, amikor „*a februári napok »vértelen idilljével« kezdődő és folyvást fenyegetően növekvő orosz forradalomról*”¹⁵ beszél.

De hogy ez a „vértelen idill” sem annyira vértelen és idilli, jól mutatja a korszak egyik kiváló liberális jogászának, M. Ny. Gernetnek 1917 áprilisában írt brosúrája. Ő is így kezdi: „Az emberiség történelmében szinte még nem volt példa rá, hogy egy forradalom úgy menjen végbe, ahogy nálunk Oroszországban. (...) A városok óriási többségében és a paraszti Oroszország szinte teljes terepén egyetlen emberi vércsepp kiontása nélkül váltotta fel az új rend a régit. A haragnak és a gyűlöletnek forradalmi napokban megszokott kiáradása helyett csak egyetlen kiáradásra került sor – a nép végtelen örömezésének kiáradására. Nálunk a másutt oly rettenetes forradalmi napok egy mámoros népünnepély napjai lettek. Vérözön helyett – vörös zászlók özöne, lövöldözés helyett – forradalmi énekek hatalmas, égig csapó hangorkánja, gyilkos testvérháború helyett – eggyé válás az ujjongó örömben. Így váltak a forradalom napjai nálunk a forradalom ünnepi parádéjának napjaivá. A forradalmak napjait mindenkor és mindenhol az anarchia tette félelmetessé. A régi kormány elnyomása alatt nyögő egész rendek és egyes emberek igyekeztek mielőbb és mindenféle bírósági eljárás nélkül, saját erőből, önbíráskodással elégtételt venni a régi számlákért. Maga a megvadult tömeg egyszerre

---

¹⁵ Alekszandr Blok, i.m. 21.l.

lépett fel a bíró és a hóhér szerepében. Emberi mivoltából kivetkőzve, vadállattá válva tombolt, rombolt, gyilkolt, gyújtogatott, áldozatait olykor halálra kínozva és darabokra tépve. Némelyek azt gondolták, nem lesz ez másképp Oroszországban sem.”¹⁶ A liberális jogász – az interregnum Ideiglenes Kormányával, a februári forradalom liberális elitjével együtt – már márciusban is inkább csak képzelte, hogy ez így van és akarta, hogy ez így legyen. A forradalmi földindulás féktelen, erőszakos, kaotikus valósága – a *szmuta* – azonban mindinkább belerondított ebbe az idilli képbe, amelyben a népnevelői szándék az önszugesztíóval keveredett. Gernet brosúrájában például ekként: „Mikor március 18-án az Ideiglenes Kormány az összes bűnfajtára vonatkozólag eltörölte a halálbüntetést, úgy látszott, ezzel az orosz nép egyik legalapvetőbb, legrégebbi és legállhatatosabb követelése teljesült. Amikor az előző kormánytól a halálbüntetés megszüntetését követelték [már az 1905-ös forradalomban is ez volt a forradalmárok egyik követelése, de az akkori forradalom menete és a rá következő megtorlás is igen véres volt¹⁷ – Sz.Á.], az orosz nép nem tett különbséget

---

¹⁶ Prof. M.Ny. Gernet: *Revoljucija, roszt presztupnosztyi o szemrtnaja kazny*. Moszkva, Izd. NACSALO, 1917. 7-8.1.

¹⁷ 1901 és 1910 között a forradalmi terrornak mintegy 17 ezer ember vált az áldozatává, ezeknek körülbelül fele az államhatalom képviselője volt. A cári kormány a terrorra megtorlásokkal válaszolt. 1901-1912 között a katonai tábori bíróságok ítélete nyomán mintegy 4352 ember végeztek ki. Az 1905 és 1907 között az orosz birodalmon végig söprő felkelésekben, pogromokban és zendülésekben 88 ezer embert öltek vagy sebesítettek meg. A cári büntetőosztagok 1905-1906-ban mintegy hatezer embert lőttek agyon vagy akasztottak fel. 1906-tól 1911-ig pedig még hatezer embert. (Az adatokat lásd: In B.Ny. Mironov: *Russzkije revoljucii nacsala XX veka: uroki dlja nasztojascevo (otvet V.G. Horoszu)*. In *Uő Szrasztyi po revoljucii. Nravi v rosszizskoj isztoriografii v vek informacii*. Moszkva, Vesz mir, 2013. 199.1.

politikai és köztörvényes bűnözők között. Azt akarta, hogy a hóhér örökre távozzon az orosz igazságszolgáltatásból, és hogy egyetlen emberi életnek se vethessen véget emberi akarat. Az Ideiglenes Kormány arra összpontosítva minden igyekezetét, hogy megszüntesse az igazságtalanságokat, melyek a cári kormányt fenntartották és éltették, sietett tudatni az orosz néppel, hogy *a mostantól szabad Oroszországban nincs többé helye sem hóhéroknak, sem akasztófáknak*. A nép pedig úgy fogadta ezt a törvényt, mint számára teljesen érthetőt és elengedhetetlent.” És ezen a ponton Gernet hangot vált: „*Alig telt el azonban két hónap a halálbüntetés eltörlése óta* – és Oroszország minden sarkából olyan esetekről érkeznek hírek, amikor a néptömeg megöli a büntett helyén elfogott bűnöst, vagy azt követeli, hogy a rendőrség adja ki neki, hogy maga a tömeg számolhasson le vele. (...) *A forradalmi kormány tehát eltörli a halálbüntetést, az őrvjögő tömeg pedig visszaállítja*. A kormány nem akarta magát és az országot szégyenbe hozni azzal, hogy a hóhért hívja segítségül, miközben a tömeg embereket éget meg, kövez halálra, fojt vízbe, ver agyon, szaggat darabokra, kínoz halálra.”¹⁸

A szobatudós Gernet a halálbüntetés jogilag és erkölcsileg megalapozott eltörlése és az elszabadult nép utcai gyakorlata között tatóngó kínos ellentmondást talán hamarébb megértette volna, ha április elején, mikor brosuráját írta, kinéz szobája ablakán. Talán elgondolkodtatja őt az egyik tömegtüntetésen magasba emelt transzparens

---

¹⁸ Prof. M.Ny. Gernet, i.m. 3.1. (Kiemelés – Sz.Á.)

felirata: „*Halál a szabadság ellenségeire!*” Kissé átfogalmazva: „Halál a halálbüntetés eltörlésének ellenzőire!”

Ezen a ponton talán érdemes meghallgatni egy másik kortárs – egy orosz író, Mihail Prisvin – tanúságtételét a „nagy és vértelen” forradalomról, igaz, pár hónappal későbből, de még az *októberi fordulat (perevorot) előtt*. Ő a jobboldali eszerek *Volja Naroda* című lapjában publikált *Vörös koporsó [Krasznoj grob]* című cikkében („Vörös koporsó – avagy beszéd arról, miként bizonyította be Oroszország, hogy az ember a majomtól származik) a következőt írja: „Volt egy vidám nap márciusban, amikor elhallgattak a fegyverek, és az emberek kitódultak a verőfényes utcákra, körülállták a lobogó kis tüzeket, amelyeken címereket és koronákat égettek. Akkor a Nyevszkijen váratlanul feltűnt egy zöldbe kötött könyvekkel megrakott szekér. Az emberek megrohanták, a könyveket szétkapkodták és hazavitték: nincs ennél aktuálisabb olvasmány most – mondogatták. Ez a könyv a francia forradalom története volt. A könyvet szépen elolvasták, tartalmát saját szavaikkal politikai tüntetések millióin továbbadták, a színészek kiválasztották a nekik megfelelő szerepeket, és kezdetét vette a francia forradalom emberi színjátékának előadása az orosz színpadon. *Hallgatólagosan még abban is megegyeztek, hogy ez csak színjáték, és elnevezték vértelen forradalomnak, habár akkor már elég sok halottja volt.* Mikor megkérdeztem, miért kell épp vörös koporsókban eltemetni őket, mi az értelme ennek, azt felelték, hogy a francia forradalom idején is vörös drapériával fedték be az elesettek felravatalozott holttestét, úgyhogy most

nekünk is, ha törik, ha szakad, vörös koporsókban kell utolsó útjukra kísérnünk mártírjainkat. A temetési menet haladt és a *Marseillaise* rossz fordítását énekelték: „Előre munkásnép, dia-da-alra...” A stílus nem számít – mondták nekem –, a darab talán francia, de *a lényeg – orosz: a mi forradalmunk vértelen*. És játszották tovább a színjátékot, míg csak el nem jutottak a Kommünig, és ráadásul hogyan jutottak el!? Előre sejtettem, hogy annak a vörös színnek rossz vége lesz, s a vörös koporsók láttán előbb-utóbb a színészek és a publikum is megvadulnak. A színészek egyszeriben elfelejtették, hogy csak színészek, és a francia forradalom megszülte ember szerepét alakítják. Mindent elfelejtettek, *és a francia színdarab egyszeriben orosz misztériummá alakult át*, mely az ember majomtól való leszármazásáról szól, hajmeresztő misztériummá, amelyet nem látott még a világ, melyben a trónusokon majmok ülnek, az elhunytak lelkei pedig fürgetegként nyargalásznak a fekete utcákon vörös koporsóikban.”¹⁹

Az események lavinaszerű mozgását, a népi káoszt (szmuta, sztyihija, volja), az utcai kilengéseket, lincseléseket, a zabolátlanságot, a szabadosságot, a „vszedozvolennyoszty” („mindent szabad”) légkörét, a bosszúvágyat, a megtorlás-fantáziákat, a feljelentési furort, a városi rendőrök meglincselését, az önbíráskodást, a földesúri kastélyok felgyújtását és kifosztását, uraik lemészárlását, a gyűlölt üzemi mesterek talicskába ültetését és meghurcolását a

---

¹⁹ In Volja Naroda, 1917. október 5. No 164. 4.l. Lásd még: *Szmeħ obezjan. Iz dnyevnyka*. [Majmok nevetése. Naplójegyzetek] In Volja Naroda, 1917. október 28. No 156.1.l.

gyárakban, a „nép ellenségeinek” folytonos keresését, a népi házkutatások szenvedélyét – mindezt Prisvin a *forradalomnak* tulajdonítja, vagyis az események sorrendjét a valóságos mozgáshoz képest éppen fordítva állapítja meg. Nála az utánczott francia színdarab – tehát az Ész forradalma – alakul át orosz misztériummá, amelyet a „majom”-hasonlat kibontásával – az ember állattá visszaváltozásával – érzékeltet. A valóságos mozgás iránya Oroszországban ennek épp a fordítottja. Volt itt valami, ami a két forradalomnál sokkal hatalmasabb: a *szmuta* – az évekig tartó hatalomszünet nagy népi káosza, amelyben az erőszak az úr és amely egy parasztfelkelés és katonalázadás vonásait egyesítette magában. Kezdetben volt az a bizonyos „orosz misztérium”, vagyis – a világháború katasztrófája következtében felrobbant cári birodalom és a rendszer kötelékéből kiszabadult, zabolátlanná és erőszakossá vált, archaikus mentalitású paraszti és katonatömeg tombolása, az igazságtevésként gyakorolt bosszú és megtorlás a gazdagokkal szemben, az a bizonyos – még Puskin által „kíméletlennek és értelmetlennek” nevezett – *russzkij bunt* (orosz néplázadás), *narodnaja szmuta* (népzavargás, világfelfordulás) *volja* (szabadosság) *narodnaja sztyihija* (népi ösztönösség), és csak azután, a szmuta viharzó tengerének hátán jött a forradalom, az első és a második, próbálva a néplázadás káoszát megfékezni, mederbe terelni, irracionális mozgásának racionális célt, irányt adni. Nem a forradalom indította el a szmutát, hanem a szmuta nyomán indulhattak be a forradalmak, hogy a szmutát meglovagolva megszerezhessék az államhatalmat, és az új rendszer

konstruálásába vonják be és kössék le a szmuta spontán, destruktív erőit és archaikus szervezésformáit (mindenekelőtt az obscsinákat és a falugyűléseket). A februári forradalom által felkínált rendszer, az európai ihletésű, emberi és polgári jogegyenlőségen alapuló liberális demokrácia azonban köszönőviszonyban sem volt a szmutával, a szmuta során létrejött újszülött (szovjetek) vagy új funkcióban megjelenő régi (obscsina) hatalmi szervekkel, sem pedig archaikus mentalitású paraszti tömegek szociális igazságról, jogról, népuralomról alkotott elképzeléseivel. Csak a szmuta érzületét még tovább radikalizáló, mintegy a szmuta élére álló, a népi erőszakra építő bolsevik forradalom kínálta fel azt a rendszert, amely a szmuta destruktív erőit megkötötte, integrálta, az archaikus népi mentalitást, az anarchikus magántulajdon- és hatalomellenes népi-paraszti utópiát pedig a szocializmus racionális, posztkapitalista értelmiségi és proletár- utópiájával ötvözte. A szmuta – az elszabaduló erőszak, a fékevesztett tömeg utcai és falusi önbíráskodásai, a katonák és matrózok fegyveres önkénye, a „fekete földosztás”, az uradalmak elleni tömeges paraszti pogromok, a banditizmus – mindennapi valósága a bolsevik forradalom táptalajává vált, a katona-munkás- és paraszt szovjetek pedig – a szmuta során alulról létrejött hatalmi szervek, a közvetlen vagy tanácskozó demokrácia szervei – magának az új rendszernek a szervei. Csak később, a bolsevik hatalomátvétel után derült ki, hogy a szovjetek hatalmát ők a bolsevikok hatalmaként képzelik el, a szovjeteket a párt hatalmi szerveiként és pillanatokon belül ők is szembekerültek a népi szmutával (a csalódottak újra meg újra

megfogalmazták a jelszót: „szovjeteket bolsevikok (vagy kommunisták nélkül)”. A bolsevikok ellen Tambovban kirobbant parasztháború – az „antonovscsina”, a „zöldek” – fegyveresei ugyanúgy a vörös zászlóra esküdtek föl, ugyanúgy az „igazi forradalom győzelméért” harcoltak és ugyanúgy komisszárok és politikai tiszték vezették őket, mint a vörösöket. A népi szmutának és a bolsevik forradalomnak ez az érületi, szervezeti és eszmei találkozása októberben mégis elegendő volt ahhoz, hogy négy év öldöklő polgárháborúja után ők fagyasszák új államba a nagy orosz szmutát. Ettől kezdve nem a régi rendszert felbomlasztó és a polgári forradalom vívmányait aláásó össznépi káosz élén menetelnek, hanem a káosznak véget vető, rendteremtő állam élén. Nyikolaj Bergyajev, aki 1918-ban még „szatanokráciaként” gyalázta Lenin rendszerét²⁰, egy évtizeddel később így írt Leninről „az orosz kommunizmus eredetét és értelmét” kutatva: „1918-ban, amikor Oroszországot elnyeléssel fenyegette a káosz és az anarchia, Lenin beszédeiben emberfölötti erőfeszítéseket tesz, hogy fegyelemre készítse az orosz embereket és magukat a kommunistákat is. Olyan egészen elemi dolgokat sürget, mint a munkavégzés, a fegyelem, a felelősségvállalás, a tudás és a tanulás, a pozitív építőmunka, a puszta rombolással szemben, ostorozza a forradalmi frázispuffogatást, az anarchikus hajlamokat, szinte mintha varázsigéket mondana a szakadék fölött. Ő volt az, aki megállította Oroszország káoszba

---

²⁰ Ahogy 1797-ben de Maistre a francia forradalomról mondta, hogy „A francia forradalomnak sátáni jellege van”. (Idézi Alexis de Tocqueville: *A régi rend és a forradalom*. Atlantisz, 1994. 46.l.)

rohanását és szétesését; despotikusan, zsarnoki módon állította meg. Ebben van valami hasonlóság közte és I. Péter között.”²¹

A *forradalom* az elitek műve volt, felülről vagy kívülről jött, hogy a féktelen népi tombolás és rombolás szelét saját vitorlájába fogja, formát, medert, irányt, célt, értelmet adjon az archaikus orosz szmutának. Az első forradalom, a februári politikai forradalom liberális, alkotmányos demokrata, mérsékelt szocialista elitje sikertelenül próbálta meg lezárni a szmutát, mert a liberális alkotmányosság intézményrendszerének kiépítése, a polgári jogok, a joguralom eszméje, a parlamentarizmus, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés összehívása mint végcél köszönőviszonyban sem volt a felkorbácsolódott szenvedélyek – a ressentiment – uralta *szmuta* archaikus népi mentalitásával, közösségi érzésvilágával, a népi igazságérzettel, amelyhez a joguralomnál sokkal közelebb állt a bosszú, a leszámolás vagy a „forradalmi lelkiismeretre” alapozott igazságszolgáltatás gyakorlata. Csak a bolsevikok, bár ők is vonakodva, és csak Lenin április hazatérése után, az ő tekintélyének és akaratának engedve álltak mintegy a *szmuta* élére és tudtak ennek a népi szmutának, az archaikus-utópikus népi vágyaknak és követeléseknek forradalmi, tehát *racionális, modern formát, keretet, célt adni*. Sajátos módon éppen azért, mert túlmentek a polgári racionalitáson, mert *posztmodern*, nyugatos kommunizmus-utópiájuk a népi

---

²¹ Bergyajev: *Isztoki i szmiszl russzkogo kommunizma*. Ymca-Press, Párizs, 1955. 95.l.

fülekre úgy hatott, mint valami *modernitást* tagadó népi utópia. Borisz Pilnyak 1919-ben írt *Meztelen év* című regényének egyik hőse így beszél: „Az európai kultúra – zsákutcába vezető út. (...) A forradalom szembeállította Oroszországot Európával. De ez nem minden. Mindjárt a forradalom első napjai után Oroszország életmódjában, erkölcsében, városaiban – visszafordult a tizenhetedik századba.”²² Egy másik korabeli elbeszélésének – a *Szankt-Petyer-burchnak* – a hőse, Andrej Ljudogovszkij mérnök pedig ezt mondja: „Állítom, hogy Oroszországban nem kommunizmus van, Oroszországban bolsevikok vannak. (...) A bolsevizmus – népforradalom a kommunizmus ellen, a vas ellen, Európa ellen.”²³

A forradalom „oroszsága” tehát nem vértelenségében, és nem is „másodlagosságában” – a francia forradalom majmolásában –, hanem *archaizmusában*, *nem-modern*, esetenként kifejezetten *antimodern* jellegében rejlett, még ha ezt az antimodernséget a forradalom bolsevik fordulata után posztkapitalista modernséggé – egy kapitalizmus utáni társadalom modernségévé –, az archaikus szmutát modern szocialista forradalommá formálták is át – a tömegeket és magukat is megtévesztve – a bolsevik párt ideológusai. A lényegen azonban ez mit sem változtatott: az orosz forradalom mind társadalmi kiindulópontjában, mind lefolyásában nem annyira modern forradalom volt, mint

---

²² Borisz Pilnyak: *Golij god (1920)*. In *Uő Szobranyija szocsinyenyij*. Tom pervij, Terra–Knyizsnij Klub, Moszkva, 2003. 74.l.

²³ Borisz Pilnyak: *Szankt-Peter-burch*. (1921). In *Uő Szobranyija szocsinyenyij*. Tom pervij. Terra–Knyizsnij Klub, Moszkva, 2003. 405.l.

inkább archaikus néplázadás – bunt, szmuta, pogrom. A főváros és a nagyvárosok orosz „rögvalóságától” elrugaskodott *liberális elitforradalom* 1817 februárjában – az állam erőszakmonopóliuma nélkül meghozott, azonnal életbe léptetett polgári liberális, jogkiterjesztő törvényeivel, általános amnesztiájával, a harcoló hadsereg már amúgy is bomló fegyelmi rendjét aláásó rendeleteivel²⁴ – nem fékezően hatott az archaikus szmutára, a kezében fegyvert tartó erőszakos, éhes, türelmetlen, bosszúszomjas katonai- és paraszttömeg mozgására, hanem ösztönzőleg. Nem irányt, célt, formát adott neki, hanem akaratlanul is biztatást, igazolást és felhatalmazást a rombolásra és tombolásra, minden határ átlépésére, minden norma, szabály semmibe vételére, bármiféle rend elutasítására, azt is beleértve, amelyet a pár hónapig győztesnek látszó liberális elitforradalom léptetett az ancien régime régi, megalázó és elnyomó rendje helyébe. A szmuta megfékezése csak a népforradalommal – a népi erőszakkal – azonosuló, azt a maga céljaira kihasználó második – *bolsevik* – *elitforradalom* volt képes 1917 októbere után, amikor a maga radikális

---

²⁴ „Most érkezett az első parancs a katonai tiszteletadásról, pontosabban tisztelet nem adásról [értsd: nem kell a tisztek előtt szalutálni – Sz.Á.], – írja naplójában 1917. március 17-én Ioszif Iljin, orosz tiszt – és arról, hogy mostantól mindenkinek kijár az „ön” megszólítás, megszűnik viszont a „méltóságos uram” megszólítás, és így tovább. Azt beszélnek az új szenátorok egyike találta ki, valamilyen Szokolov. Ahelyett, hogy a hatvan százalékban írástudatlan emberekkel megpróbálnának megértetni valamit, egyszerre csak parancsokat osztogatnak, amelyekből az derül ki, hogy mi, tisztek valamiféle szörnyetegek voltunk. De ami még fontosabb, a parancsot az altisztek kapják meg, mi nem... Hogy nekünk mire van még egyáltalán jogunk, arról egy szó sincs, mi csak csináljuk ezt meg ezt és kész! ” (Ioszif Iljin: *Belaja Odisszeja. Iz dnyevnyikov*. In Oktyabr 2014.3. Az elektronikus megjelenés alapján idézem: <http://magazines.russ.ru/october/2014/3/4i.html>)

baloldali populizmusával, amelyben a *premodern, archaikus* népi tagadást (magántulajdon-ellenesség, államellenesség, úrgyűlölet, polgárgyűlölet, értelmiség-gyűlölet, zabolátlan erőszak, bosszú, fosztogatás és öldöklés) a szocializmus vagy kommunizmus posztmodern elitisztikus-futurisztikus kapitalizmus-tagadásaként állította be, amely nem az archaikus múlt, hanem egy posztkapitalista jövő felé mutat. A bolsevikok bizonyos értelemben „meglovagolták” a *szmutát*, irányt és formát adtak neki, a hatalom megszerzésére irányuló politikájuk medrébe terelték. De még így is négy év véres polgárháborúja, egy Kronstadtban kirobbant bolsevikellenes matrózfelkelés, és egy Tambovból kiinduló nagy bolsevikellenes parasztháború leverése árán voltak csak képesek a központi állam erőszakmonopóliumát az új hatalmi berendezkedés alapján az egész országban helyreállítani, a parttalanul tomboló *szmutát* egy diktatórikus, egypártrendszerű állam és egy állami kontroll alatt tartott piacgazdaság (NEP) medrébe terelni. Így került az 1917 és 1921 közötti Nagy Válságból az orosz társadalom a – patrimonialis, vonakodva és kétlelkűen modernizáló – cári birodalom csebréből az erőszakosan modernizáló államszocializmus fejlesztési diktatúrájának vedrébe, ahol aztán rövid időn belül sem a többé-kevésbé modern mentalitású fővárosi polgárságból és ipari munkásságból, sem az archaikus mentalitású falusi paraszttömegeből nem maradt semmi.

Rituális fosztogatások: interregnum és pogrom

Gernet 1917 áprilisában – nyilvánvalóan a „nagy és vértelen” forradalom idilli képének megőrzése érdekében – csak azokról a vidéki „túlkapásokról”, „kilengésekről” beszél, mikor a fékevesztett tömeg zsebtolvajokon, rablókon, köztörvényes bűnözőkön gyakorolta az önbíráskodást, olykor spontán, máskor a bíróság funkcióját magára vállaló obscsina (faluközösség) vagy falugyűlés népítéletét hajtva végre. A márciusi-áprilisi napok azonban a fővárosban a cári hatalom hivatalos képviselőinek – szenátoroknak, hatósági személyeknek, rendőröknek, katonatiszteknek – a meglincselésével kapcsolódott össze, vidéken pedig a helyi földbirtokosok és udvarházaik ellen indított és 1917 őszére már tömeges pogromokkal, amelyeket a korszak kiváló, magát „parasztológusként” [kresztjanoved] meghatározó kutatója, Viktor Danyilov műveiben „parasztforradalomként” értelmezett és tárgyalt²⁵. Ez a szmuta – a káosz – logikája szerint kibontakozó „parasztforradalom” (másoknál „obscsina-forradalom) nem a központi hatalom megszerzésére, hanem a földesúri birtok – a föld, a legelők, erdők és gazdasági felszerelések – népi-közösségi kisajátítására irányult és a főváros és a nagyvárosok forradalmához, az új, de erőtlen központi hatalomhoz sem szociálisan, sem politikailag nem

---

²⁵ Viktor Danyilov: *Kresztjanszkaja revoljucija v Rosszii, 1902-1922*. In *Materiali konferencii „Kresztjanye i vlaszty”*. Moszkva-Tambov, 1996. 4-23.l.; Danyilova L.V., Danyilov V.P.: *Kresztjanszkaja mentalnoszty i obscsina*. In *Mentalitet i agrarnoje razvityije Rosszii (XIX-XX vv.)*. Moszkva, ROSZSZPEN, 1996. 22-39.l.; „Antonovscsina”. *Kresztjanszkije voszsztanyie Tambovszkoj oblasztyi v 1920-1921 gg.* Dokumenti, matyeriali, voszpominanyija. Tambov, 2007.

sok köze volt. Ha elismerte egyáltalán hatalomnak, nem sokba vette frissen meghozott törvényeit és rendelkezéseit. A „parasztforradalom” a lakosság 80 %-át kitevő agrárnépesség súlya, a paraszti megmozdulások országos kiterjedtsége, továbbá erőszakossága és radikalitása folytán az 1917 és 1922 között lejátszódott, igen gyorsan polgárháborúba torkollt orosz forradalomnak sokkal meghatározóbb eseménye volt, mint maga a fővárosi forradalom: a februári, majd az októberi fordulat a hatalom csúcsán. Az „ideiglenes hatalom” a hatalmas ország központtól távoli régiói számára mindenekelőtt a hatalom függéséből való kiszabadulást, a központi állam által megszabott kötelezettségek (adófizetési, sorozási kötelezettség) alóli kibújást, a hatalmi kényszer megszűnését, *hatalomnélküliséget* jelentett (nem véletlen, hogy Oroszország európai részén az értelmiségi, tehát elvi, politikai anarchizmus milyen könnyen talált hangot a paraszttömegek ösztönös anarchizmusával, mint azt különösen az ukrajnai Mahno-mozgalom kiterjedése és tartóssága mutatja). A rendies-kasztos bürokratikus hierarchia összeomlásával együtt leomlottak azok az – állam erőszakmonopóliuma által szavatolt – törvényi korlátok is, amelyek a privilegizált rétegek – nemesek, az egyház, a kereskedők – tulajdonát, személyes vagyonát és életét védelmezték. Mikor 1917 februárjában a patrimoniális cári rendszer birodalmi állama, amely egyszerre mutatta egy alkotmányos monarchia megnyerő és egy rendőrállam taszító vonásait²⁶, összeomlott, akkor vele együtt az állam legitim

---

²⁶ Lásd erről például Richard Pipes *Russia Under the Old Regime* című sok vitát kiváltott híres könyvének *Úton a rendőrállam felé* című

erőszak-monopóliuma is megszűnt, olyan új állam viszont, amely forradalmi legitimációja alapján igényt formálhatott volna erre az erőszak-monopóliumra, különösképpen pedig képes lett volna azt érvényesíteni, február után nem jött és nem is jöhetett létre. Az interregnum, a kettős hatalom – két, hol egymásnak feszülő, hol egymást támogató, de egyaránt gyöngye, ad hoc hatalom: az Ideiglenes Kormányé és munkás-, paraszt-katona szovjeteké – a liberális elit elképzelései szerint a demokratikusan megválasztott Alkotmányozó Gyűlés összehívásáig tartott volna, ténylegesen azonban az októberi bolsevik-eszer felkelésig vagy a végül 1917 végén demokratikusan megválasztott Alkotmányozó Gyűlés 1918 januári szétkergetéséig tartott.

A februári forradalom által meghirdetett liberális alkotmányosságon alapuló parlamentáris köztársaság állama mindvégig a kormány és alkotmányjogászai fejében és tervezőasztalán létezett csupán. A cári állam erőszakmonopóliumának rendfenntartó apparátusát – rendőrség, csendőrség – feloszlatták, részben, mert az új hatalom nem támaszkodhatott volna a régi hatalmat megtestesítő, a nép által gyűlölt erőszakszervezetekre, felhasználásuk a rendteremtésre azonnal lejáratva volna a néptömegek szemében, továbbá a régi erőszakszervezetek esetleges „elszabadulása” növelte volna a forradalomellenes restauráció veszélyét. A régi „policija” helyére lépő szedett-vedett „milicija” azonban sem tekintéllyel, sem kellő erővel nem rendelkezett a közrend fenntartásához (1917 nyarán-őszén

---

zárófejezetét. (In: Richard Pipes: *Rosszija pri sztárom zezsime*. Cambridge, Mass. 1980. 377-427.l.)

a lakóházakban saját házőrségeket alakítottak a lakók, hogy megvédelmezzék magukat az elszaporodó rablótámadásoktól, a cári börtönök kapuinak megnyílásával ugyanis nemcsak politikai foglyok, hanem nagyszámú professzionális bűnöző is kiszabadult és élt a lehetőséggel, hogy retorziók nélkül rabolhat).

Ebben a helyzetben az erőszak, benne a fegyveres erőszak alkalmazása *ténylegesen* magánemberek – a frontról hazatért katonák, matrózok, különféle fegyveres osztagok, banditák –, illetve az utcai magáncsőcselék kezébe került és jogilag korlátlanra vált. (Sem a sebtiben megszervezett milíciák, sem a vidéki városokban szerveződött Közbiztonsági Bizottságok, de még a szovjetek sem rendelkeztek ekkor tényleges, mozgósítható, bevethető erőhatalommal.) A cári autokrácia – 1905 után – mégiscsak bizonyos alkotmányos határok közé szorított, jogilag valamennyire korlátozott önkénye helyébe a semmi által – sem jog, sem erőszak által – nem korlátozott *népi önkény*, az utca zsarnoksága váltotta fel. Különösen igaz ez a rendkívül erőszakos parasztforradalomra, amely az 1905-ös erőszakhullámot idézte, azzal a különbséggel, hogy most már nemcsak a nemesi udvarházakat gyújtották fel és rombolták porig, nemcsak az uraságok személyes vagyontárgyait, a gazdasági épületek felszereléseit tulajdonították el, hanem meg is ölték őket megölték, ha nem menekültek el birtokaikról vagy szembeszegültek a népakarattal, amely azt kívánta, hogy urak, tulajdonosok,

kiváltságosok ne legyenek többé, javaikat pedig osszák föl a faluközösség tagjai között egyenlőképpen.²⁷

Közben természetesen – Jacob Burckhardt fordulatát idézve – a „remény ragyogó bohócjátékát”²⁸ – színre vivő fővárosi forradalomban is folyt vér, nem is kevés. A régi rendszert megdöntő, évszázados bilincseiből szabadult, bosszúszomjas – a frontokról visszaözönlő vagy helyben szolgáló katonákkal, a világháborút megtapasztalt, fegyveres parasztokkal kiegészült – városi tömegtől korántsem volt idegen az igazságtételnek képzelte megtorlás vágya. Az utcai erőszak – képrombolástól az önbíráskodásig – a régi hatalom reprezentációs tereire, jelképeire, illetve az egyenruháját viselő személyekre – rendőrökre, csendőrökre, tisztekre, hivatalnokokra – irányult. A hatalom jelképeinek – vagyis a jelképekben, reprezentációkban megjelenő hatalomnak – a lerombolása (címerok, Miklós-portrék égetése, szobordöntések, rendőrörsök feldúlása, titkos iratok kiszórása a hivatalokból és égetése az utcán stb. stb.) kiterjedt a hatalom eleven reprezentációira, az egyenruhás emberekre és a régi rendszert jelképező jó módúakra, a „tolszopuzij”-nak [nagyhasúnak, pocakosnak] csúfolt „burzsujokra”, a „polgári” kinézetű értelmiségiekre is. Nem csupán utcai atrocitásokról, az ancien régime képviselőinek megszegyenyítéséről,

---

²⁷ Lásd erről bővebben: Viktor Danyilov: *Kresztjanszkaja revoljucija v Rosszii, 1902-1922*. In *Materiali konferencii „Kresztjanye i vlaszty”*. Moszkva-Tambov, 1996. 4-23.l.; Vlagyimir Buldakov: *Krasznaja szmuta – priroda i poszledsztvija revoljucionnogo naszilija*. ROSZSZPEN 2010. Különös tekintettel a könyv *Nyeisztovsztva „csornova peregyela”* [A „fekete földosztás” kegyetlenkedései] című fejezetre (I.m. 179-219.l.)

²⁸ A történelem „nagy válságainak” – a forradalmaknak – nyitó szakaszát illeti e szavakkal Burckhardt. (Jacob Burckhardt: *A történelmi válságok*. In: Uő *Világtörténelmi elmélkedések*. Atlantisz Könyvkiadó, 2001. 178.l.)

kigúnyolásáról, rang- és tekintélyfosztásáról, nemcsak a „nép ellenségeinek” kereséséről, a házkutatási furorról van szó, hanem utcai lincselésekről, a tüntető forradalmi tömeg erőszakos pogromcsőcselékké züllésről, tömeghisztériáról és társadalmi neurózisról is.

Például a forradalmi Petrográdon március 1-én A.V. Csartorijzkij szenátort a lakásán tartott házkutatás közben megsebesítették, majd a kórházba szállították. Ezután azonban részeg matrózok törtek be a kórházba és végeztek vele, majd holttestét kivonszolták az utcára, ahol levágott fejével labdázni kezdtek. Március 2-án N. G. Bjuting tambovi kormányzót fogták el az utcán és válogatott megalázások után lelőtték – a tömeg őrjöngve ugrált a földön heverő holttesten. A „nagy és vértelen” heteiben, hónapjaiban a főváros utcáin, szemétdödrökben, alkalmi máglyákon elszenesedve sokfelé meggyalázott, megcsonkított, felvágott hasú holttesteket lehetett látni. Viktor Sklovszkij szemtanúja volt egy esetnek, jelenetnek, amely jól mutatja, mit jelentett a jogrend, a társadalmi gátak és erkölcsi fékek megszűnése a *nagy válság* hisztérikus légkörében, hogyan vált a törvények kötéseitől és a morális parancsoktól is szabad tömeg vérszomjas fenevaddá: „a tömeg által közösen leleplezett »nép ellenségeit« rituálisan megégették: ha elkaptak valakit, vaságyra kötözték és vaságyastól máglyára vetették”.²⁹ Különösen sok tiszt halt

---

²⁹ Az idézet oroszul szó szerint így hangzik: «устраивали ритуальные сожжения «врагов народа», выявленных сообществом толпой, - их привязывали к железным кроватям, которые водружали на костер!» Idézi R. Loginov: «Великая и бескровная». www.monarchist.info/newspaper/article/100/4540. A szabadság februári tündérvjátékáról, a tömeglelkésedés és a tömeghisztéria, a tárgyi alapot nélkülöző félelmek és remények, rémhírek és letartóztatások

kínhalált ezekben a napokban saját matrózaik kezétől Kronstadtban. A balti flotta több tengerésztisztet – 76 főt – vesztett március 15-ig – a „nagy és vértelen” forradalom röpke pár hetében –, mint a Németországgal vívott tengeri ütközetekben a háború három éve alatt. A tisztekre a korábbi megaláztatásaikért bosszút lihegő matrózok szinte vadásztak az utcán. Olykor lakásukban vagy szolgálati helyükön ütöttek rajtuk, hogy kiélvezve korábbi uraik kiszolgáltatottságát és válogatott megaláztatások és kínzások közepette öljék meg őket. „Egy templom előtti téren ládák álltak, ezekbe dobálták a holttesteiket. Az egyik láda félig üres maradt, mire valaki felkiáltott: »Itt még elférne kettő!« És már mentek is, hogy elkapjanak valakit, egy szerencsétlen zászlós lett az áldozat, aki szintén ebben a ládában végezte.”³⁰ A „vértelen forradalomnak” a februári-márciusi napokban legalább ezer áldozata volt (természetesen nem a nép, hanem az ancien régime képviselői közül), de az áldozatok száma ez idő alatt országosan elérhette a 15 ezret is. Bár ez valóban „vértelen idillnek” tűnhet fel a februári forradalmat követő októberi forradalom, a vörös- és fehérterror, a polgárháború, a pogromok és a banditizmus, végül a parasztháború négy évig tartó permanens öldökléséhez képest.

---

atmoszférájáról, a fékevesztett utcai tömeg – Sören Kierkegaard szép szavával: a „nagy gyávaság” – démonikus-karneváli lincseléseiről, gyújtogatásairól hű beszámolót ad korabeli naplójában egy moszkvai polgár: Ny.I. Okunjev: *Dnevnyik moszkvicsa 1917-1920*. 1-2. Moszkva, 1997.

³⁰ R. Loginov, i.m. Számptalan ilyen utcai epizódot örökítenek meg a korabeli naplók, levelek, újságcikkek. Lásd többek között Ivan Bunyin, Makszim Gorkij, Vaszilij Rozanov naplójegyzeteit az *Apokalipszis – 1917* című könyvben (Európa Könyvkiadó, 1997.).

A liberális februári forradalom elitje eltörölte a halálbüntetést, a parasztyűléseken pedig már 1917 április elején halálos ítéletet követeltek a cárra, bár nem egészen úgy, ahogyan végül kivégezték teljes családjával együtt: „kobozzák el a néhai cár teljes vagyonát és minden tőkéjét... és állítsák őt a legszigorúbb ítélőszék elé, amelynek jogában áll, hogy akár halálbüntetést is kiszabjon rá”³¹. A mozgásba jött nép és a hatalomra került politikai elit nem értették egymás nyelvét: az archaikus népi szmuta (a paraszt- vagy obscsina-forradalom) tömegei számára a polgári forradalom nagyvárosi értelmisége (a nép szemében: a „szájtépők”) *idegen* nyelven beszélt. A fővárosban és a nagyvárosokban saját hatalmi szerveket létrehozó munkás- és katonatömegek azonban – ha *politikai* dialektusban is – ugyanazt a *radikális nyelvet* – az *azonnali megoldások* és a *leggyorsabb megoldások* nyelvét: az „erőszak nyelvét” beszélték, amit a falusi parasztok. Az egész orosz forradalom kezdetétől a végéig a korlátokat nem ismerő *erőszak apoteózis*a volt és ennek az erőszaknak a politikai ideológiáját legitimációját kétségkívül a bolsevikok teremtették meg³². Az erőszak a bolsevik diskurzusban a tettek, méghozzá az azonnali, határozott tettek emberének

---

³¹ Idézi: G.L. Szoboljev: *Piszma iz 1917 goda*. In *Kommunizist*, 1989.15. szám, 7-8.1.)

³² Az erőszak mint történelemformáló erő, mint politikai cselekvési módszer – az egyéni terrorizmustól a forradalmi erőszakon át az anarcho-szindikalista erőszakig – nem a marxista bolsevikok ideológiai találmánya volt, hanem a múlt századforduló baloldali diskurzusának egyik központi témája. Lásd az erőszak apológiáját a bolsevik vezetőkre is hatást gyakorló Georges Sorel művében (Georges Sorel: *Gondolatok az erőszakról*. Századvég Könyvtár. 1994.), különös tekintettel Sorelnek a könyv 1919-es negyedik kiadásához fűzött *Lenin mellett* című függelékére (I.m. 277-287.1.).

hitvallása volt. Az erőszak a „történelem bábájának” szerepét töltötte be az új társadalom születésénél.³³ Októberben a spontán népi erőszak találkozott az újfajta értelmiség – az akarat értelmisége: a *volencia*, ahogy akkoriban a bolsevikokat nevezték az intelligenciától megkülönböztetendő – erőszak-ideológiájával. A bolsevikok és – tegyük hozzá: a baloldali eszerek³⁴) nyelvét *ezért* értette meg olyan gyorsan a nép. De

---

³³ Az „erőszak mint a történelem bábája” hasonlattal az a kis probléma van, hogy bármilyen mértékű és bármilyen célú erőszakot igazolhat. Ki mondhatná meg, hogy a történelemben mikor jött el a „szülés ideje”, és ha úgy látszik, hogy egy társadalom „viselős” valamivel, akkor vajon mivel viselős, minek kell megszületnie a nagy történelmi válság – a „vajúdás” – kínjaiból. Hiszen az erőszak bábájának szerepét nem személytelen erők, hanem emberek, konkrét személyek, pártok veszik magukra. Az ilyen erőszakkal nem elősegítik, nem meggyorsítják a „szülést”, hanem imitálják és ami ilyenkor valóban megszületik, az nem valamilyen új, jobb társadalom, hanem a korlátlan erőszak gyakorlata: az tömegterror. Antonio Gramsci, olasz marxista a következő szellemes hasonlattal érzékelteti az ilyenfajta erőszak abszurd logikáját: „ez olyan, mintha valaki egy négyéves kislánynak megjósolja, hogy anya lesz, és amikor húszéves korában az lesz, így szól: »nem megmondtam előre?«, de arra már nem emlékszik, hogy négyesztendős korában meg akarta fosztani a szüzességétől, bizonyos lévén afelől, hogy a kislány anya lesz.” (Antonio Gramsci: *Filozófiai írások*. Kossuth Könyvkiadó, 1970.322.1.)

³⁴ A terrort mint a politikai harc eszköztét ugyancsak nem a bolsevikok találták föl Oroszországban 1918-ban a „vörös terror” meghirdetésekor (eredetileg ez valóban válasz volt a bolsevik hatalom képviselői elleni merényletekre). Nem is csak az első világháború korlátlan erőszaka és terrorisztikus módszerei vagy a „jakobinus minta” hatottak az orosz forradalom radikálisaira, hanem a terrorizmus akkor már igen hosszú múltra visszatekintő oroszországi előtörténete. A terrorizmust elméleti szintre alighanem P. Ny. Tkacsov emelte 1881-ben írt *Terrorizm, kak jegyinsztvennoje szredsztvo nravsztvennogo is obscsesztvennogo vozrozszyenyija Rosszii* [A terrorizmus mint Oroszország erkölcsi és társadalmi újjászületének egyetlen eszköze] című programírásában. (In O. V. Budnyickij: *Isztorija terrorizma v Rosszii v dokumentah, biografijah, isszledovanyijah*. Feniksz, Rosztov-na-Donu, 1996. 143-154.1.) De egy évtizeddel később már „narodovolecek”, eszerek, anarchisták egyaránt az egyéni terrorban, a hatalom képviselője elleni merényletekben látták a forradalmi politika – az autokratikus, rendőrállami módszerekkel dolgozó cári hatalom megbüntetésének, megfélemlítésének, engedményekre készítésének – legfőbb eszköztét. Különösen figyelemreméltó ebből a szempontból az eszer párt akkori

Petrográdon és Moszkvában a végérhetetlen, egészen április végéig tartó tömegtüntetések karneváli hangulatában a matrózok és katonák – mindenféle bolsevik közreműködés nélkül is – már ilyen transzparenszeket emeltek a magasba: „Halál a burzsujokra!” „Halál a szabadság ellenségeire!” „Halál a feketézőkre!” és így tovább. Éppen az életellenes fizikai erőszak volt az a közös nevező, amelyen a radikális értelmiségi erőszakelmélet és egyéni terrorizmus, illetve a népi erőszak spontán gyakorlata és közösségi pogromok, a forradalmi erőszak és terror találkozott a népi szmuta erőszakával 1905-1906-ban, különösen azonban 1917-ben, amikor ezt a népi és forradalmi erőszakot a világháború

---

vezérének, a centrista, tehát mérsékelt V.M. Csernovnak (1917 februárjában a Kerenszkij-kormány tagja lett) 1902-es állásfoglalása a terror módszeres politikai alkalmazása mellett: *Terroriszttyicseszkiy element v nasej programme* [Programunk terrorista alkotóeleme] In O. V. Budnyickij: *Isztorija terrorizma...* i.m. 192-216.l. A bolsevikok az egyéni terror elvi ellenzői voltak és a gyakorlatban sem alkalmazták. Annál inkább alkalmazták hatalomra kerülésük után övelük szemben addigi szövetségeseik a baloldali eszerek: szinte minden korabeli merénylet elkövetője – Mirbach német nagykövet 1918-as meggyilkolásától a Lenin elleni merényletkísérletig – a baloldali eszer párt tagja volt. 1901 és 1910 között a forradalmi terrornak, a merényleteknek mintegy 17 ezer ember esett áldozatául, de ezeknek legfeljebb fele volt az államhatalom képviselője, a többi családtag, véletlenül a helyszínen tartózkodó járókelő, békés polgár. A cári kormány a terrorra megtorlásokkal válaszolt. 1901-1912 között a katonai tábori bíróságok ítélete nyomán mintegy 4352 ember végeztek ki. Az 1905 és 1907 között a birodalmon végigsöprő felkelésekben, pogromokban és zendülésekben 88 ezer embert öltek vagy sebesítettek meg. A cári büntetőosztatok 1905-1906-ban mintegy 6000 embert lőttek agyon vagy akasztottak fel, 1906-tól 1912 között pedig még 6000-et. (Az adatokat lásd: (Idézi: B.Ny. Mironov: *Russzkije revoljucii nacsala XX veka: uroki dlja nasztjojascsevo* (otvet V.G. Horoszu) In *Uő Szrasztyi po revoljucii. Nravi v rosszijszkoy isztoriografii v vek informacii*. Moszkva, Vesz mir, 2013. 199.l.) Az oroszországi terrorizmus történetét lásd bővebben: P. Kosel: *Isztorija rosszijszkogo terrorizma*. Moszkva, Golosz, 1995.; *Individualnij polityicseszkiy terror v Rosszii. XIX– nacsalo XX veka*. Materiali konferencii. Moszkva, Memorial, 1996.; A. Geifman: *Revoljucionnij terror v Rosszii, 1894-1917*. KRON-PRESZSZ, 1997.

tömeges erőszaka még meg is erősítette jogosultsága tudatában.³⁵ Borisz Pilnyak már többször idézett *Meztelen év* című regényében a népi hős a *revoljucija* szót „levorjucijá”-nak mondja. Afféle népi etimológia ez, amelyben a „levij”, „levo” szóval adtak értelmet az idegen, „értelmetlen” szónak. A hős mindjárt azt is megmondja, mit ért *levorjucijá*-n – „bunt”-ot, „parasztlázacást” vagy „népfelkelést”: „Most levorjucija van nálunk, néplázadás [narodnij bunt]. Jól mondod, hogy a mi levorjucijánk lázadás [bunt]! Még nem jött el az idő. De ha eljön, a nép megmutatja majd a pofáját, ha megmutatta – az a néplázadás! A tűz – vörös, vörös a vér is – ahol tűz van, ott vér is van.”³⁶ Mint Vlagyimir Buldakov írja *Vörös szmuta* című alapművében: „*Oroszországban a forradalmi folyamat a káosz önfejlődési törvényei szerint haladt előre, nagy erővel söpörve félre útjából az elvont jogalkotás által emelt összes korlátot.*”³⁷

Az 1917-es nagy orosz szmuta előzményét nem a francia forradalomban, hanem a középkori parasztfelkelésekben, a Puskin által „értelmetlenként és kíméletlenként” [beszszmiszlennij i beszposcsadnij] jellemzett „oroszlázadásban” [russzkij bunt], a *pugacsovscsinában* és *sztyenkarazinscsinában* lehet megtalálni. A néplázadás, a szmuta viharzó szelét saját politikai vitorlájába befogni próbáló februári és októberi elitforradalom ugyan a modern

---

³⁵ Lásd erről: M.I. Leonov: *Terror i szmuta v Rosszijoszkij imperii nacsala XX veka*. In Vesztnyik Szamarszkogo Goszudarsztvennogo Universiteta, 2007. 5/3 (55.) szám;

³⁶ Borisz Pilnyak: *Golij god* (1920). In *Uő Szobranyija szocsinyenij*, tom pervij, Terra–Knyizsnij Klub, Moszkva, 2003. 105.l.

³⁷ Vlagyimir Buldakov: *Krasznaja szmuta – priroda i poszledsztvija revoljucionnogo naszilija*. ROSZSZPEN 2010. 304.l. (Kiemelés – Sz.Á.)

európai forradalmak – mindenekelőtt természetesen a francia forradalom – mintáit, céljait és menetét követte, ilyen hátszéllel és ezen a társadalmi talajon mégsem lehetett modern forradalom. Az első, a februári kísérlet épp ezért meg is hiúsult, a második, az októberi pedig olyan irányba fejlődött tovább elkerülhetetlenül, amely a régi cári birodalmi rendszer új népi kiadásához, egyfajta robosztus „népi monarchiához” vezetett, amely 1991-ben éppoly könnyen és gyorsan omlott össze, mint a cári rendszer 1917-ben és – ha szerencsére sokkal enyhébb lefolyású, bár hosszabb – tíz évig tartó szmutáéhoz vezetett, mint 1917 után, csak ennek neve változott „szmutá”-ról „beszpregyel”-re.

Az 1917-es orosz forradalom azért nem lehetett modern európai forradalom, mert a cári kormányzat 1861 utáni megkésétt és „fontolva haladó”, tehát lassú és felemás reformjainak köszönhetően Oroszország modernizálódni kezdett – a monarchikus állam politikai burkában létrejöttek a kapitalista gazdaság, a jogállamiság, a civiltársadalom, az önkormányzatiság csírái –, de a gazdasági növekedés, az életszínvonal abszolút számokban kétségkívül imponáló számadatai³⁸ ellenére nem jöhetett létre az autonóm városi

---

³⁸ Oroszország az 1861-es jobbágyfelszabadítás után – B.Ny. Mironov adatai szerint – igazi gazdasági csodát produkált. A nemzeti termék 52 év leforgása alatt csaknem megnégyszereződött (3,84-szeresére nőtt), az egy lakosra jutó bruttó nemzeti termék pedig 1,63-szorosra, még hozzá úgy, hogy a birodalom lakossága (Finnországot figyelmen kívül hagyva) ez idő, tehát nagyjából fél évszázad alatt – 73,6 millió főről 175,1 millió főre nőtt (évente majdnem 2 millió fővel). Az 1880-as évektől a gazdasági növekedés üteme még tovább fokozódott, meghaladta a közép-európai, sőt a nyugati átlagos növekedést is. A bruttó nemzeti jövedelem évente 3,3%-kal nőtt, alig kevesebbel, 0,2%-kal, mint az Egyesült Államokban és egy kevéssel, 0,1%-kal még az 1929 és 1941 közötti szovjet növekedés ütemét is meghaladta. (B.Ny. Mironov: *Russzkije*

polgárok kritikus tömege, az a széles középosztály – az a *tiers état* –, amely a monarchia politikai burkát felrepezstve saját kezébe vehette volna az orosz államot és polgári berendezkedésű nemzetállamot csinálhatott volna Oroszországból.

A cári rendszert belülről az orosz „parasztforradalom” kitörései (1902-1905-1917), kívülről pedig az első világháború ásta alá. A világháború következtében olyan tektonikus mozgások³⁹ indultak be a cári birodalomban, amely az

---

revoljucii nacsala XX veka: uroki dlja nasztojascsevo (otvet V.G. Horoszu). In Uő Szrasztyi po revoljucii. Nravi v rosszjiszkoj isztoriografii v vek informacii. Moszkva, Vesz mir, 2013.) Mironov azonban abszolút számadatokkal dolgozik, adatsorából nem derül ki, hogy *mihez képest* nőtt a gazdaság, *milyen induló szinthez képest* nőtt az életszínvonal, nőtték a jövedelmek és mire, milyen szociális, mentális átalakuláshoz volt elegendő ez a növekedés egy olyan országban, ahol a lakosság 86%-át egy olyan parasztság alkotta, amelynek *legnagyobb része* nem volt az általa megművelt föld tulajdonosa, az obscsinához volt kötve, analfabéta volt, és mérhetetlen nyomorúságban élt, miközben igényei és szükségletei sokkal gyorsabban nőtték, mint jövedelmi vagy életszínvonala, ami – a relatív depriváció ismert törvényszerűsége szerint – frusztrálta, szociális igazságérzetét bántotta, elégedetlenségét a fennálló viszonyokkal fokozta, ami 1902-től sorozatos és egyre destruktívabb, egyre tömegesebb erőszak-kitörésekben nyilvánult meg.

³⁹ Az első világháború teljes időtartama alatt Oroszországban közel 20 millió férfit szakítottak el családjától (a védelmi munkákra irányítottak száma 2,4 millió főt, a reguláris hadsereg létszáma pedig 17,6 millió főt tett ki). Már 1915 végére 2,6 millió volt a menekültek száma és ez a szám 1917 elejére 4,9 millióra nőtt. Soha korábban nem látott belső migrációs mozgások bomlasztották fel a birodalom belső terét, az addig adminisztratív úton (pl. „belső útlevéllal”) szabályozott belső népmozgások rendszerét, nem beszélve a háborús övezetben lakó és „megbízhatatlannak”, „potenciálisan kémgyanusnak” tekintett népek, népcsoportok tömeges kitelepítéséről (még külső menekülthullámok is, voltak: csak Jerevánban 300 ezer körül mozgott a törökországi örmény népirtás elől menekülők száma). A háború első két évében a hadszíntérré vált körzetekből 5-7 millió békés polgárt telepítettek ki erőszakkal lakóhelyéről, köztük mintegy 450 ezer zsidót, 300 ezer németet és 150 ezer lengyelt. Ehhez tegyük hozzá, hogy Orosz Birodalom teljes akkori lakosságának 36,1%-a maradt megszállt – a forradalom után többnyire a nemzeti önállóság útjára lépett – területeken (67 millió fő). Tovább fokozta a belső népmozgások turbulenciáját a nagyszámú külföldi

elszenvedett katonai vereségekkel, és a minden karizmatikus tekintélyét elvesztett, lejáratódott cári hatalommal együtt végül is föltrepezttette a cári rendszer burkát. Ebből azonban nem szabadulhatott ki más, mint az a hatalmas, döntően paraszti összetételű, kezében most már fegyvert tartó katonatömeg⁴⁰ –

---

hadifogoly mezőgazdasági munkákra vezénylése és a háború frontjairól egyre nagyobb számban hazatérő, összességében közel ötmilliónyi rokkant katona. Ily módon az Orosz Birodalom lakossága közel felének életét forgatta fel az első világháború. Ju. A. Poljakov számításai szerint az első világháború orosz mérlege így fest: 1,5-2 millió elesett katona, fél millió hadirokkant, 5 millió hadifogoly és 7,5 millió menekült, akiknek jelentős része éhen halt vagy járványokban pusztult el. A frontokon harcoló 12 milliós orosz hadsereg 76,3%-a őrlődött fel. Az oroszországi lakosság közvetett *demográfiai vesztesége* ebből adódóan 6,5 millió fő volt. (In *Naszelenyije Rosszii v godi grazsdanszkaj vojni. Demograficseszkije poszledsztvija goloda 1921-1922*. In: *Naszelenyije Rosszii v XX veke tom. 1. 1900-1939*. Szerk.: Ju. A. Poljakov, Moszkva, ROSZSZPEN, 2000. 93-95.l.) Újabb kutatások Oroszország teljes pótolhatatlan emberveszteségét: 4. 377.710 főben állapítják meg. Ezenkívül a különféle háborús cselekmények civil áldozatainak száma: 317.600. Mintegy fél millió ember lett 1914 és 1918 között járványok és éhínség áldozata (megjegyzendő, hogy az adatok nem teljesek, mert több egykori kormányzóság adatai hiányoznak). Az itt szereplő adatokat lásd: Pavel Poljan: NYE PO SZVOJEJ VOLE... *Isztorija i geografija prinugyityelnih migracija SZSZSZR*. Moszkva, Tri Kvadrata, 2000.; Peter Gatrell: *Bezseni v Rosszijszkaj imperii, 1914-1917 godi. (Peremescsenyije naszelenyija i szocialnaja identyicsnoszty)*. In *Krityicseszkij szlovar russzkaj revoljucii: 1914-1921*. (Szerk. Edward Acton) A könyv eredeti angol kiadásának címe: *Critical Companion to the Russian Revolution 1914-1921*.

⁴⁰ Ennek a népforradalomnak – paraszt- és katonaforradalomnak – lett szinte azonnal a jelképe a „plebs”-et megvető polgárosult városi, értelmiségi és tiszti-nemesi réteg szemében az *utcákat-tereket szürke vulkanikus hamuként beborító szotyola*, a sok százezres tömegtüntetéseken megállás nélkül rágcsált és kiköpdösött napraforgóhéj. Ioszif Iljin, cári tiszt 1917-es naplójegyzeteiben visszatérő motívuma ez az „undorító” népi szotyolázás: „A városban [Vrangelevkában] undorító érzés járkalni: a katonák tömegével ténferegnek, minden tele van szétköpdösött napraforgóhéjjal. Rendőrség [policija] nincs, csak valami miliciát állították föl, ördög tudja kiből. A lényeg mindenesetre, hogy a rendfenntartókat nem lehet megkülönböztetni a semmirekellőktől – civil ruhában vannak, olykor ugyancsak viseltes civilben. (...) Ezek a tüntetések azt a benyomást keltik bennem, hogy ez az egész tömeg, a kigombolt katonaköpenyében, szájában szotyolával és ferdén oldalra csapott sapkájával egy kukkot sem

cselovek sz ruzsjom –, amely a cári rendszerrel együtt pillanatok alatt elsöpörte a nagyvárosok paraszttengerből kimeredő szigeteinek polgári forradalmát is.

Amit a fővárosban februárban hatalomra került liberális elit szabadságnak (*szoboda*) látott, az inkább *volja* volt, vagyis a rendetlenség és rendbontás szabadsága, az „azt csinállok, amit akarok” önkényének szabadsága. A korábbi rendi-állami-közösségi gúzsba kötöttséget nem a polgári szabadság rendje, hanem az önkény – az egyéni önkény és a tömegönkény – szabadsága váltotta fel. A szabadság mint *volja* – kiszabadulás, megszabadulás, a társadalmi kötések és kötelékek lehullása, féktelenség, zabolátlanság – a hatalom-nélküliség, rend-nélküliség időszaka. Ilyenkor az addigi rend visszájára fordul, feje tetejére áll, mint az ókori szaturnáliákban vagy a középkori karneválokban. A régi világ e szimbolikus és olykor valóságos lerombolása, képviselői elpusztítása, javaik elrablása és szétosztása inkább az archaikus világ „rituális fosztogatásainak” időszakát idézi, semmint a modern forradalmakét, jóllehet utóbbiakban is jelen voltak a társadalmi regresszióknak ezek az archaikus népi formái.

Carlo Ginsburg nevezi a törzsi főnökök, uralkodók, pápák halálát követő – a nép által a fennálló világrend végeként, a törvények, szabályok megszűnéseként felfogott –

ért semmiből, egyszerűen csak örül, hogy itt lophatja a napot és köpködheti a szotyoláját.” (Ioszif Iljin: *Belaja Odisszeja. Iz dnyevnyikov*. In Oktyabr 2014. 3. Elektronikus megjelenés: <http://magazines.russ.ru/october/2014/3/4i.html>). Mihail Bulgakov még az 1920-as évek közepén is arról ír álmodik egyik szatirikus tárcájában, hogy eljön majd az új világ, aminek csalhatatlan jele az lesz, hogy egy szép nap az utcára lépve, sehol egy szem szotyola héj.

rablással, fosztogatással, fizikai erőszakkal egybekötött felfordulásokat „rituális fosztogatásnak”, kiemelve, hogy „a rítus itt természetesen nem valamilyen kínos pontossággal követendő, meghatározott cselekvéssort jelent, inkább valamilyen lazán körvonalazható magatartást, egyfajta *commedia del’arté*-hoz hasonló forgatókönyvet. A fosztogatásokat olyan »antidramához« hasonlíthatjuk, amelyet »az utca színpadán« rögtönöznek.”⁴¹ Ginsburg többek között a IV. (Carafa) Pál halálát követő eseményeket hozza például: „a tomboló jókedvtől elragadott tömeg” megstromolta „a Szentszék Via Ripettán álló palotáját, megsemmisítette az ott tárolt iratokat, kiszabadította a rabokat, felgyújtotta az épületet. Ezt követően még három napon át egymást követték a lázadások, fosztogatások és gyilkosságok”⁴². Itáliában a késő középkorig fennmaradt ez az archaikus intézmény. Velencében 1328-ig tartotta magát az a szokás, hogy közvetlenül a dózse halála után a palotát otthagyják a fosztogató csöcseléknek. A népi tudatban a halottak javai *res nulliusnak* (szabad prédának) számítottak, amelyről az elsőként érkező szabadon rendelkezhetett. Mintha a tulajdonos halálával együtt megszűnt volna az a határ is, amely a tulajdont a nem-tulajdontól elválasztotta. És csakugyan: az uralkodó halála (eltűnése, hiánya) azonos volt a rend – egyben tehát a korlátok, szabályok, határok – hiányával, a felfordulással, amelyben az alul levők, a szolgák karneváli módon az urak helyébe ültek és javaikat felprédálták. Valamilyen rekvizituma, szublimált

---

⁴¹ Carlo Ginsburg: *Rituális fosztogatások*. In: *Történeti antropológia*. Szerk.: Sebők Marcell, Replika Kör, 2000. 290. l.

⁴² I.m. 279-280.l.

maradványa ennek az archaikus rítusnak a modern vagy modernizálódó társadalmakban is fennmaradt, csak itt a törzsfőnökök vagy uralkodók, államfők vagy politikai vezérek halála *a hatalom halálának* felelt meg. Különösen érvényes ez a 20. század elején még erősen archaikus mentalitású és karakterű orosz társadalomra (mindenekelőtt az obscsina uralta paraszti világra), amelyben a „felkentként”, „Földi Krisztusként” kultikusan tisztelt cár lemondása a trónról (eltűnése, hiánya) azonos volt a rend – egyben tehát a korlátok, törvények, szabályok – hiányával, a felfordulással: minden határ – a földbirtokosokat a földtelenektől, a tulajdonosokat a tulajdon nélküliektől, az urakat a szolgáktól, a hatalmasakat az alávetettektől, a gazdagokat a szegényektől, a nagy tudásúakat a tudatlanoktól elválasztó határokat is beleértve – átjárhatóvá vált, az erőszak, a vérontás és a rablás pedig jogossá és igazságossá („rab nagrablennoje” – *rabold csak, amit mások összeraboltak* – ez volt a bolsevikok egyik, a nép alján állandóan felcsendülő jelszava 1917-ben).

Minden forradalmak e „legvértelenebbikének” végső mérlege azt mutatja, hogy az idillikus kezdet vértelensége olyan vérözönbe torkollott, amelynek alapján sokkal inkább minden forradalmak legvéresebbikének kellene neveznünk. A polgárháború négy éve alatt (1918-tól 1922-ig) elszenvedett összes veszteség nagyságrendileg: 13 millió ember. Ebben a keretszámban benne van 2 millió emigráns; 3-4 millióra tehető az 1918-1919 között spanyolnáthában elhunytak száma; tífuszban 2,1 millióan haltak meg; az 1921-es éhínségben és járványokban, betegségekben elhunytak összlétszámát 7,5 millióra becsülik; a reguláris vörös, fehér,

zöld csapatok terrorjának és a banditizmusnak mintegy 1,5 millió polgár esett áldozatul (ezen belül csak Ukrajna és Belorusszia területén 1918 és 1920 között kétszáz-kétszázötvenezer zsidót mészároltak le a falusi lakosság aktív közreműködésével Petljura ukrán nacionalista csapatai, a fehérek, a vörösök és a reguláris lengyel csapatok, legalább még százezerre tehető a nemi erőszak zsidó áldozatainak, további százezrekre az árván maradt gyerekek és a rokkantak száma⁴³). A fehér és vörös reguláris csapatok együttes vesztesége 1918 és 1922 között 800 ezer fő (ebből 300 ezren estek el harci cselekmény közben, 50 ezren haltak bele sebesüléseikbe kórházban és 450 ezren pusztultak el járványok következtében).

---

⁴³ Ukrajnában 1300, Belorusziában 200 településen dúltak pogromok (Jurij Larin: *Jevrei i antiszemizim v SZSZSZR*. Moszkva-Leningrád, 1919. 39.l.) V. P. Danyilov más adatokat közöl: Petljura direktóriumának terrorja 300 ezer zsidó életébe került. (In Rogyina, 1990. 10. szám, 15.old.) Guszev-Orenburgszkij, a zsidóellenes népirtásról írt első összefoglaló mű szerzője (Pogromi 1919-1920 gg. ha Ukraine. Harbin, 1922. 15.l.) 200 ezerre becsüli a halottak számát és 300 ezerre az éveken át, szisztematikusan zajló pogromok következtében árván maradt zsidó gyermekek számát, és ugyancsak százezrekben mérik az egész életükre megnyomorítottak, fizikai és lelki rokkantak számát. Lásd minderről: *Knyiga pogromov. Pogromi na Ukrainye, v Beloruszii i jevropejszkoj csasztyi Rosszii v period Grazsdanszkoj vojni. 1918-1922*. Szbornyik dokumentumov. (Szerk. L.B. Miljakova), Moszkva, ROSZSZPEN, 2007.

Összefoglalás és konklúziók

A februári orosz forradalom liberális vezetői, akik forradalmi-hazafias retorikájukkal, az alkotmányos jogállam és a polgári demokrácia programjával „eszményi ragyogást kölcsönöztek a kezdődő válságnak”, de csak „a remény ragyogó bohócjátékát” vihették színre „a nép széles rétegeinek címezve”⁴⁴, ahogy – egy pillanatra – ebbe „a múlttal szembeni tiltakozásba a tömegek tudatában is a jövő tündöklő fantáziaképe vegyült, amely minden hűvös mérlegelést ellehetetlenít”⁴⁵. Csakhogy az előre felmérhetetlen gyorsasággal terjedő és mélyülő nagy válság időszakában nem a programok a perdöntőek, hanem „a rendelkezésre álló gyúlékony anyag tömege, tehát nem egyszerűen a szenvedőknek, hanem a réges-rég általános változásra hajlóknak a száma és szándékai”⁴⁶. Márpedig az első világháborúban szinte felrobbant fél-modern, fél-archaikus Oroszországból vulkanikus erővel kiáradó „gyúlékony anyag” akkora volt, hogy kisvártatva lángba borította e hatalmas kiterjedésű birodalom egész területét.

A komolyabb társadalmi alapot nélkülöző februári forradalom elitje – félreértve az interregnumban kitörő népi-paraszti „bunt”, a forrongás, a társadalmi káosz dinamikáját, sodró lendületét és irányultságát, észre sem véve az ebben a káoszban alulról létrejött népi szervezésformákat, a lokális régi (obscina) és a városi új (szovjetek) hatalom szervezeteit

---

⁴⁴ Jacob Burckhardt: *A történelmi válságok*. In: *Uő Világtörténelmi elmélkedések*. Atlantisz Könyvkiadó, 2001. 178.1.

⁴⁵ U.o.

⁴⁶ I.m.180.1.

– egy gyorsan tovatűnő történelmi pillanatig azt képzelhette, hogy nála van a hatalom, és ha ügyesen manőverezik, elkerüli a politikai zátonyokat, taktikázik, akkor időt nyerhet az alkotmányos liberalizmuson, parlamentáris demokrácián alapuló polgári rendszer politikai-jogi formáinak, kultúrájának, közvetítéseinek meghonosítására, és ez az idő elég lesz arra, hogy az egyszer már – 1905-1906-ban – megnyíló *társadalmi szakadékot* archaikus népi masszívum és nagyvárosi polgári között politikailag áthidalja. Ez a szakadék a cári monarchia nincstelen, jogfosztott, tulajdon nélküli és a városi kultúra és művelődés jótéteményeiből is kirekesztett paraszttömegei és a privilégiumokkal és jogokkal is felruházott, földbirtokkal, tulajdonnal, vagyonnal, műveltséggel rendelkező elit (udvari arisztokrácia, földbirtokos nemesség, cári bürokrácia, papság, kereskedők és vállalkozói rétegek, városi értelmiség) között akkora volt, hogy semmiféle *formális* egyenlőség, polgári jog, parlamentáris demokrácia nem hidalhatta át. Az 1861-ben elkezdődött modernizációs reformok sikerei – paradox módon – nemhogy csökkentették, de még tovább növelték is. Részen a sikeres modernizációk következményeként fellépő úgynevezett *relatív depriváció* fokozódása⁴⁷ növelte a szakadékot, részben pedig az, hogy a

---

⁴⁷ Lásd erről bővebben: In B.Ny. Mironov: *Russzkije revoljucii nacsala XX veka: uroki dlja nasztojascevo (otvet V.G. Horoszu)* In *Uő Szrasztyi po revoljucii: Nravi v rosszijszkoj isztoriografii v vek informacii*. Moszkva, Vesz mir, 2013. Negatív deprivációról akkor beszélünk, ha egy társadalomban az anyagi gyarapodás, az életszínvonal, a politikai viszonyok javulása nem az elégedettséget, hanem az elégedetlenséget fokozza. Az „évés közben jön meg az étvágy” logikája szerint az abszolút megfosztottság (nincstelenség, jogfosztottság, szabadságnélküliség) megszűnése, az életszínvonal emelkedése

reformokat megtorpanások, antireformok követték (elmaradt a parasztság földhöz juttatása, a földesúri privilégiumok eltörlése, a parasztok fölötti állami ellenőrzés eszközeül szolgáló paraszti obscsina jogainak korlátozása, a polgári jogegyenlőség rendi, etnikai, felekezeti megkülönböztetés nélküli kiterjesztése minden állampolgárra). E nélkül azonban nem jöhetett létre azoknak a széles, tulajdonnal, öntudattal, jogokkal rendelkező autonóm egyéneknek a *kritikus tömege*, amely a társadalmi szakadékot áthidalhatta volna. Azért hidalhatta volna át, mert volt mit veszítenie és így a szabadság polgári módon megformált rendjének békés kivívásában és működésében volt érdekelt, nem pedig a tagadásban, az interregnumban, a káoszban.

(autokráciákban a politikai jogok gyarapodása és az elnyomás enyhülése) nem csillapítja a társadalmi csoportok étvágyát, hanem – és az adott lehetőségekhez képest – aránytalanul növeli: a várankozások és szükségletek messze túlmennek azon, ami *az adott rendszerben, és adott gazdasági színvonalon* lehetséges. B.Ny. Mironov kimutatja, hogy például 1870 és 1913 között Oroszországban az üzemi munkások éves keresete 33%-kal, az agrármunkásoké 75%-kal, a falusi iskolai tanítóké 188%-kal (!) nőtt, mégis egyre elégedetlenebbek voltak helyzetükkel, az anyagi jólét ugyanis lassabban nőtt, mint az e növekedés által generált felfokozott várankozások és szükségletek. Az első világháború alatt a relatív depriváció aztán kritikus szintet ért el Oroszországban, mivel az addig is túl gyorsan növekvő várankozások váratlanul az életfeltételek romlásával találták szembe magukat, amit nem igazolhatott a háborús állapot, mivel a győzelmek elmaradtak, a frontokon egyre több vereség érte a hadsereget, egyre nagyobb veszteségeket szenvedett el, egyre több katona került hadifogságba, tért sebesülten vagy rokkantan haza. Sem a győzelem reménye, sem a háború vége nem látszott, nem beszélve sok millió kitelepített vagy menekülni kényszerülő békés polgár életének teljes felfordulásáról, amely további felfordulást generált azokon a helyeken, ahová kerültek. Az emberek forradalmi áthangolódása mögött az a félelmük állt, hogy mindazt, amit addig annyi erőfeszítéssel elérhettek, egyszeriben elveszíthetik. A forradalommal éppen ezt akarták megakadályozni és éppen ezért veszítették el aztán azt is, amit addig elértek.

Ezért vallott 1917 februárjában olyan gyorsan kudarcot az a kísérlet, hogy a kirobbant nagy válságot, az össznépi szmutát egy polgári politikai forradalom öntőformáiba terelve *felülről* zárják le. Ehhez „csupán” egyetlen dolog hiányzott: a *polgári társadalom*, az autonóm – az államtól független, anyagilag és szellemileg is saját lábukon álló – polgárok és intézmények tömege⁴⁸. Az a

---

⁴⁸ V.G. Horosz így foglalja össze ennek a féloldalas, állam-vezérelte, állam-függő polgári fejlődésnek a lényegét: „Oroszországban nem alakult ki európaihoz hasonlítható »harmadik rend«. Ehhez túl nagy volt az állam polgári elemekre nehezedő nyomása. Az orosz kereskedői rend [kupecsesztvo] többféle formában is tapasztalhatta magán ezt a nyomást: hol a kereskedelemre kivetett nagymértékű adók formájában, hol a legjövedelmezőbb áruk (gabona, szesz, prém stb.) állami monopóliummá nyilvánítása következtében. A legkiemelkedőbb kereskedők ténylegesen állami ügynökökké váltak, a hatalom rendelkezéseit hajtották végre, felbecsülték az árukat, amelyeket a cár meg akart vásárolni, egyes termelési ágak irányítása volt dolguk, pénzt vertek és így tovább. Ezen néha meggazdagodtak, máskor viszont kegyvesztettek lettek. Összességében az orosz városiak kereskedők meg voltak fosztva a városi szabadságoktól, nem lett belőlük bürger, mint Európában. Ez aztán a 19. század második felében az ipari forradalom korszakában mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy a kereskedelmi tőke [kupecseszkij kapital] nem sietett az ipari termelésbe befektetni. Még 1913-ban is a kiváltott vállalkozási engedélyek kétharmada kereskedelmi vállalkozásokra esett. Ami az ipari tőkét illeti, ennek gyarapodása szigorú állami gyámság alatt zajlott. A cárizmus garantált állami megrendelésekkel, bőkezű pénzügyi támogatással, a konkurenciától megvédelmező vámrendszerrel igyekezett a hazai burzsoázia útját egyengetni. Mindez a vállalkozói réteg államtól való függéséhez, egyfajta favoritizmushoz [a hatalomhoz közelálló kegyelt vállalkozók előnyben részesítéséhez – Sz.Á.] vezetett, és azt eredményezte, hogy új formát öltve fennmaradtak a feudális jellegű monopóliumok. Később, egyre nagyobb lett az orosz vállalkozók külföldi tőkétől való függése is. Az orosz ipar tulajdonosi alapjaiban a külföldi tőke részesedése elérte a 36%-ot. Az orosz bankok pénzügyi alapjának pedig háromnegyedét ellenőrizték külföldiek. (...) Ez volt az oka, hogy az orosz kapitalizmus, a 19 század végén, 20. század elején tapasztalható gyors fejlődés ellenére, nem volt képes önálló társadalmi erőként megjelenni, amely képes felszámolni vagy legalábbis csökkenteni a nemzeti elmaradottságot. A polgári korszak Oroszországban inkább mennyiségi, mint minőségi változást eredményezett. Egyetlen példa: a kitermelt szén mennyiségi 1861-hez képest 1913-ra a százszorosára nőtt, miközben a munka termelékenysége egy munkásra vetítve alig másfélszeresére, ami a

tömeg – a lázadó katonatömeg, paraszttömeg és munkástömeg –, amely a világháború vulkánkitörését követően izzó lávaként hömpölyögve özönlötte el a cári birodalom színtereit és saját kezébe vette a fegyveres erőszak mindaddig állami monopóliumát, nemhogy nem ismerte az autonóm ember személyes szabadságát, a joguralmat (hiszen még az 1861-es jobbágyfelszabadítás után is ténylegesen a földesúrtól és az obscsinától, a föld- és faluközösségtől függött), de mentalitásában és kultúrájában is inkább a bomló archaikus, mint a keletkezőben levő modern világhoz tartozott (alapvetően ezt az archaikus paraszti mentalitást hordozta magában a parasztságból legfeljebb két nemzedékkal korábban kiszakadt, friss összetételű ipari munkásság zöme is).⁴⁹

Ebben a hatalmi interregnumban – jogszünetben, hatalom-szünetben – *elemi erőként* megjelenő népi tömegnek nemcsak mentalitása – az igazságosságról, a szabadságról, a jogról és jogfosztottságról, a jó életről és jó világról alkotott elképzelése – különbözött gyökeresen mindenféle „tiers etat”, vagyis „harmadik rend”, polgári rend mentalitásától, hanem

---

nyugat-európai és észak-amerikai egy főre vetített termelékenységénél 3,5-szer volt alacsonyabb. Mivel az orosz burzsoázia a cári államtól függött, politikailag tehetetlen és passzív maradt, mondhatni, konzervatívan viselkedett. Az ellenzéki mozgalmakban rendkívül csekély részt vállalt és még ezt is csak a cárizmus kései szakaszában. Az orosz iparosok nem adtak komoly támogatást még az alkotmányos-demokrata pártnak sem, amely pedig leginkább volt elkötelezve a polgári demokratikus átalakulás eszméjének.” (Vlagyimir G. Horosz: *Russzkaja isztorija v szravnyityelnom oszvescsenyii*. Centr Gumanyitarnogo Obrazovanyija, Moszkva, 1996. 46-48.l.)

⁴⁹ Lásd erről bővebben: Viktor Danyilov: *Kresztjanszkaja revoljucija v Rosszii, 1902-1922*. In *Materiali konferencii „Kresztjanye i vlaszty”*. Moszkva-Tambov, 1996. 4-23.l.

társadalmi helyzete is. Oroszországban – az 1861 és 1914 közötti modernizációs folyamat ellenére – nem jött létre nyugati értelemben vett „harmadik rend”, hacsak a „vegyesrendűek” (raznocsinyec-ek) értelmiségi kasztját vagy osztályát (az orosz „intelligenciát”) nem tekintjük annak, ám ez olyan vékony és annyira heterogén és labilis képződmény volt, hogy semmiképpen nem helyettesíthette az autonóm polgárságot, mint az 1917 februárjában oly látványosan ki is derült. A cári Oroszország társadalma kétosztatú volt és a „nagy reform” után is az maradt: egyfelől állt a cári hatalmi elit (az udvar, a birodalmi állam közigazgatásának és irányításának hatalmas csinovnyik-tömege, a nemesi-földesúri rend, a még Nagy Péter által az államba inkorporált Pravoszláv Egyház és a hatalmas papi kaszt) és az államtól függő (állami megrendelésekből, közbeszerzésekből élő) nagyvállalkozók és kereskedők rendje (nagyjából az összlakosság 10 %-a), másfelől a jogfosztottak vagy szabadságjogaikban korlátozott nincstelenek (a földtelen parasztság és a csak munkaerejével rendelkező ipari munkásság) archaikus masszívuma. A városi értelmiség (literátor értelmiség, szabad foglalkozású szakértelmiség, diákság) e két pólus között helyezkedett el, illetve oszlott meg, egyik oldalon a népi masszívum egyre radikálisabb képviselőjében lépve fel (narodnyikok, szociálforradalmárok, anarchisták) egészen az egyéni terrorizmusig menően; a másik oldalon pedig az „értelmiség szakadárjaiként”, „árulóiként” a hatalomhoz törleszkedő, a hatalmat szolgáló, a hatalom által privilegizált értelmiség (szakhivatalnokoktól a szakmai értelmiségig, művészekről az újságírókig), és e két

értelmiségi pólus között a tulajdonképpeni „szabadon lebegő” literátor értelmiség, a kritikai értelmiség, az „írástudók” – e világi papok – kasztja, amely a hatalommal nem kollaborált, a néppel együtt érzett, de minden erőszakot elutasított (a forradalmat is), és a két pólus között kipattanó feszültség válságos pillanataiban érzelmileg és morálisan hol a népi masszívum, hol a cári önkényuralom felé hajlott, anélkül, hogy a tettek mezejére lépett volna, teljesen elkötelezte volna magát egyik vagy másik társadalmi pólus mellett.

Ebből az elnagyolt társadalomképből az következik, hogy a nagy válság időszakában – és ezt világosan megmutatták már az 1902-es élelmiszerválságból kipattanó tömeges és radikális parasztzendülések, főként pedig az ugyancsak – akkor Japántól elszenvedett – háborús vereség nyomán elindult 1905-1906-os orosz szmuta és forradalom logikája – Oroszországban nem létezett olyan – kellőképpen öntudatos, autonóm, önálló fellépésre képes – „harmadik rend”, amely képes lett volna polgári irányt és politikai formát adni a népi forrongásnak (szmutának), és saját polgári társadalmi bázisán kiépíteni, megtartani és megvédeni a joguralmon alapuló és demokratikusan gyakorolt hatalmat – mind a cári autokráciával, mind az archaikus és anarchikus népi masszívummal szemben. Ezért került Oroszország újra meg újra – az 1905-ös forradalmon át 1917-ig – az elé a dilemma elé, hogy vagy a népi forrongás (bolotnyikovszcsina, sztyenkarazinscsina, pugacsovszcsina), a hatalomnélküliség véres és értelmetlen – mert sehová nem vezető – zűrzavara, az interregnum, a „káosz logikája” – a szmuta – lesz úrrá rajta, vagy a cári reakció, a restauráció logikája, a

rendőrállamiság rendje. Ebben az értelemben Oroszországra 1917 októberéig érvényes maradt a régi latin mondás: *tertium non datur*. A februárban hatalomra került polgári liberális értelmiség – megint a két pólus közé szorulva – képtelen volt formát, tartalmat, irányt adni a rendszert elemi erővel elsöprő archaikus népi masszívum mozgásának. A februári kezdettől az októberi (vagy 1918 januári) végkifejletig (az Alkotmányozón Gyűlés szétkergetéséig) nemhogy megtartani, jóformán kezébe venni sem tudta a hatalmat: a népi káosz egyre fokozódott. Valójában 1917 októberében a bolsevikok a baloldali eszerekkel szövetségben nem is az Ideiglenes Kormánytól vették el a hatalmat (nem nála volt akkor az már), hanem az elszabadult utcától, a szovjetektől, a falugyűlésektől és obscsináktól, hogy megpróbálják saját kezükbe összpontosítani és helyreállítani az állam erőszakmonopóliumát, de ez még nekik is csaknem négy évbe és egy véres polgárháborúba került, amelyben nemcsak a „fehér restauráció” erőivel találták szembe magukat, hanem azzal a néppel – népforradalommal, szmutával – is, amelynek nevében felléptek és megragadták a hatalmat. 1917-es októberi felkelés azonban – egészen új és sajátos értelemben – mégiscsak egy „tertium datur”-t eredményezett, még ha ez a „harmadik típusú találkozási” forradalmi értelmiségnek és lázongó népnek utóbb gyorsan elenyészett is a társadalmi erőter régi polarizáltságát más formában helyreállító sztálini államszocializmus totalitárius rendszerében.

Természetesen októberben sem a harmadik rend vagy akár az ennek szerepében fellépő, olykor negyedik rendként is emlegetett ipari munkásság ragadta meg a politikai

hatalmat, hanem a két társadalmi pólus között megképződött orosz értelmiség *radikális forradalmi szárnya* (nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a hatalom fegyveres megszerzésében nemcsak a bolsevikok, hanem a hagyományosan mindig is az orosz forradalmi mozgalom radikális táborába tartozó eszerek, azaz szociálforradalmárok és a kommunista-anarchisták), amely a fennálló rendszer erőszakos tagadásában és lerombolásában szívvel-lélekkel azonosult a népi forrongással, a vágózó káosszal, és ezért volt képes olyan nem-polgári értelmet, irányt, célokat adni neki, amelyek saját racionális értelmiségi utópiájának (kommunizmus) feleltek meg, mert sikeresen keltették azt a látszatot, hogy ez a racionális utópia lényegében megfelel az archaikus közösség népi érzületének, az igazságosságról, egyenlőségről, testvériességről szőtt népi elképzeléseknek. Archaizmusnak és posztmodernitásnak ez a politikai összekapcsolása természetesen feloldhatatlan ellentmondást rejtett magában, de ez az ellentmondás már nem az archaizáló nép és a modernizáló hatalom poláris ellentéte volt, hanem az újfajta nem-polgári, inkább militarizált értelmiségi akarat és az archaikus obscsina-közösség népakaratának egyre erőszakosabb politikai egyesítése. A bolsevizmus végső soron úgy „kötötte meg” a népi szmuta erőszakát, hogy átvette, kisajátította, megsokszorozta és maga a szmuta ellen fordította. Az 1917-es forradalomból létrejött szovjet állam – ez az anti-jogállam – *ebben az értelemben* fennállása egész időtartama alatt, beleértve legrosszabb, legembertelenebb időszakait is, *népi állam* volt: az 1905-ben és 1917-ben elszabadult népi erőszakot kötötte meg, terelte egy fejlesztési

diktatúra medrébe; a népi elitellenességet és a szociális igazságosságról szőtt archaikus népi utópiát váltotta valóra; a szmuta elitellenes erőszakát váltotta át az állami erőszakára, végső soron a népi erőszak államosításával tartotta féken a népi erőszakot.

***

„Dzsingisz kán távíróval” – az 1861 után *felülről modernizáló orosz önkényuralom* ösztövére rendszerét foglalta ebbe a formulába Alekszandr Herzen, majd – őt idézve – Lev Tolsztoj is.⁵⁰ Később, az 1930-as évek elején, a sztálini

---

⁵⁰ „Ha nálunk a haladás teljes egészében a kormányzatra korlátozódik, akkor hamarosan soha nem látott példáját adhatnánk egy olyan önkényuralomnak [szamovlasztyie], amely mindennel fel van szerelve, amit csak a szabadság kimunkált (...) Úgy lehetne ezt elképzelnünk, mint Dzsingisz kánt távírókkal, gőzhajókkal, vasutakkal (...) és rakétákkal – Batu kán vezetése alatt.” (Herzen: *Piszmo k imperatoru Alekszandru II. Po povodu knyigi barona Korfa* [In Kolokol 1857. október 1.] Lev Tolsztoj *Pora ponyaty* [Ideje megérteni] című röpiratában, amelynek eredeti címe *Csingiszhán sz tyelegrafom* [Dzsingisz kán távíróval] volt, ezt írja: „Az orosz kormányzat jelenleg pontosan olyan helyzetben van, amelyről Herzen beszélt elborzadva. Most már csakugyan ő az a bizonyos Dzsingisz kán távíróval, amelynek kilátása egykor borzadállyal töltötte el őt. Éspedig Dzsingisz kán nemcsak távíróval, hanem alkotmánnyal, kétkamarás parlamenttel, sajtóval, politikai pártokkal et tout le tremblement [és az ezzel járó hűhóval – Sz.Á.] (...) »Még hogy despotizmus! Az isten szerelmére, miféle despotizmus, amikor két kamarás parlamentünk van, blokkokkal, pártokkal, frakciókkal, interpellációval, miniszterelnökkel, parlamenti folyosóval – minden, ahogy illik. Miféle despotizmus, amikor ott van Homjakov és Maklakov, és vannak felelős miniszterek. Van törvénykönyv és vannak polgári büntető és katonai bíróságok, van cenzúrahivatal, van egyház, metropoliták, főpapok, vannak akadémiák és egyetemek. Már hogy lenne ez despotizmus? Az, hogy mindez csak hasonmása annak a hasonmásnak, amellyel Európában csapják be az embereket, Oroszországban pedig jelenleg már senkit nem lehet becsapni, kivéve e látszat szereplőit, nem számít Dzsingisz kánnak, mert számos más eszköze van a becsapáshoz. (Lev Tolsztoj: *Pora ponyaty. Izbrannije publiciszticheszkije sztatyi*. Moszkva, 2004. MGU, Fakultet zszurnalisztyiki. Az emigráns Herzen és a „belső emigráns” Tolsztoj

személyi diktatúra kiépülésekor az 1917-es bolsevik forradalom egyik vezéralakja, Nyikolaj Buharin, akit Lenin „végredeleletében” a párt kedvencének nevezett, így tette át az ismert a formulát saját korába: „Sztálin – Dzsingisz kán telefonnal”. Ilyesfajta bizarr, az archaikus múltat és a futurisztikus jövőt egyesítő formulába foglalható maga az 1917-es orosz forradalom is: modern, nyugatos kommunista elit-forradalom és keleties népi-paraszti „obscina-forradalom”, ipari felkelés és parasztlázadás, posztkapitalista értelmiségi projektum és archaikus népi-paraszti utópia találkozása *az antikapitalizmus közös nevezőjén*. Az a hibrid, amely az orosz múlt archaikus népi fundamentumának és a posztkapitalista jövő kommunista-elitista utópiájának találkozásából előállt, csak első volt a modernitást archaizmussal, a progressziót regresszióval keresztező 20. századi társadalmi hibridek sorában. Ez a forradalmi hibrid aztán olyan mutációt eredményezett a totalitárius államszocializmus sztálini „népállamában”, amelyet mindmáig Konsztantyin Leontyev, 19. századi konzervatív gondolkodó szavai fejeznek ki leghívebben: „A szocializmus – a jövő feudalizmusa.”

---

nyomán az idézett formula Nyugaton is megjelent. Magyarul első ízben Alfred H. Fried *Europäische Wiederherstellung* [Európa újjáépítése] című 1916-ban megjelent könyvének ismertetésében fordul elő egy könyvből vett idézetben: „Felvilágosult korunk legfejlettebb haladásának eszközeivel mesterségesen állítják elő itt a középkor éjszakáját. Dzsingisz kánt telegráffal.” (Idézi: Rónai Zoltán: *Kortörténeti jegyzetek. A modern sajtó és a háború veszedelme*. In Huszadik Század, 1916. 1. szám, 63.old.)